

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Det hälsofrämjande och förebyggande uppdraget i teori och praktik

En fallstudie av skolledares och specialpedagogers erfarenheter inom ett
pedagogiskt och geografiskt avgränsat verksamhetsområde

Pernilla Friberg
Johanna Karlsson

Specialpedagogiska programmet

Examensarbete: 15 hp
Kurs: Examensarbete inom Specialpedagogiska programmet, SPP 610
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: VT 2017
Handledare: Annika Fredén
Examinator: Ulf Blossing
Kod: VT17-2910-129-SPP610

Nyckelord: decentralisering, ledarskap, mandat, hälsofrämjande, förebyggande specialpedagogik

Abstract

Syfte: Studiens syfte är att undersöka hur ett urval av tjänstemän, med olika ledningsfunktioner inom skolans verksamhet, samt ett urval av specialpedagoger uppfattar det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Vidare avser studien att undersöka hur dessa informanter uppfattar att styrning, organisation och ledarskap kan påverka detta arbete i praktiken.

Teori: För att kunna analysera och förstå informanternas syn på specialpedagogens roll i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet, har vi valt att utgå från de i specialpedagogiska sammanhang vanliga perspektiven: relationellt och kategoriskt perspektiv. Då studien även riktar intresse mot hur informanterna uppfattar att olika faktorer såsom ledarskap och organisation påverkar uppdraget, har vi även valt att utgå från systemteori samt Bergs (2003) teori om frirummet som praktiskt analytiska perspektiv.

Metod: Studien är en fallstudie med kvalitativ ansats. Empirin är insamlad genom semistrukturerade intervjuer och har tolkats med inspiration från hermeneutiken.

Resultat: Studiens resultat visar att den senaste tidens förändringar avseende styrning och organisation har lett till att såväl rektorer som pedagoger i studien har fått ett större ansvar och en större frihet att inom givna ramar utforma det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Informanterna menar att de är "på en resa" från ett mer traditionellt och hierarkiskt sätt att styra skolan mot ett bottom-up perspektiv, där initiativ nedifrån och skolornas självständiga arbete uppmuntras. Makt- och ansvarsförskjutningen har gett både rektorer och specialpedagoger större möjligheter att självständigt utforma det hälsofrämjande och förebyggande arbetet utifrån verksamhetens behov. Samtidigt visar resultatet att maktförskjutningen har lett till nya dilemman för skolledarna att förhålla sig till.

Studien visar på en samsyn i uppfattningarna kring det hälsofrämjande och förebyggande uppdraget, en samsyn som dock inte får genomslag i praktiken. Faktorer som organisation, ledarskap samt olika perspektiv på specialpedagogiska insatser visar sig ha stor påverkan på hur arbetet utformas i praktiken inom det undersökta fallet.

Förord

Arbetet med den här undersökningen har på flera olika sätt berikat oss med värdefulla erfarenheter och fördjupad kunskap. Vi har blivit medvetna om att en gemensam vision inte nödvändigtvis innebär att praktiken utformas i enlighet med visionen. Det finns ett antal faktorer som påverkar utfallet, både sådana vi kan påverka men också sådana som ligger utanför vår kontroll. Vår undersökning har visat på ledarskapets stora betydelse för vår yrkesroll, både i relationen mellan rektor och specialpedagog samt mellan specialpedagog och pedagog. Ett ledarskap som innefattar tydlig kommunikation, tillit och förtroende till kompetens och yrkeserfarenhet. Det framträder tydligt att det krävs en god ledare för att hitta den rätta balansen mellan frihet under ansvar och kontroll.

Under arbetet med vår uppsats har vi haft möjlighet att praktisera flera viktiga färdigheter. Att lyssna, kommunicera tydligt, visa tillit och förståelse för att förutsättningarna för hårt arbete kan variera i olika perioder av processen och samtidigt ge varandra utrymme att få gå på djupet när inspirationen blomstrat.

Vi vill tacka våra informanter som bidragit med sin tid, sina tankar och erfarenheter. Utan er hade inte vår undersökning varit möjlig att genomföra. Vi vill även tacka vår handledare Annika Fredén som med sin kompetens från det statsvetenskapliga fältet bland annat bidragit till att vår förståelse för skolan som organisation har breddats och fördjupats. Vi hade dock inte klarat av den här skrivprocessen utan våra mycket förstående makar och barn. Tack för att ni har stöttat oss hela vägen.

Pernilla Friberg
Johanna Karlsson
Maj 2017

Innehållsförteckning

Förord.....	1
Innehållsförteckning	1
Definitioner av begrepp	3
Elevhälsa	3
Hälsofrämjande elevhälsoarbete.....	3
Förebyggande elevhälsoarbete	3
KASAM.....	3
Ramverk.....	3
Åtgärdande elevhälsoarbete	4
1 Inledning	5
2 Syfte och frågeställningar.....	6
3 Bakgrund	7
3.1 Från centralt styre av skolan till decentralisering	7
3.2 Styrmodeller	9
3.3 Elevhälsans framväxt och specialpedagogens uppdrag idag	10
3.4 Avgränsning av problemområdet	12
4 Tidigare forskning och kunskapsöversikt kring det specialpedagogiska uppdraget	12
4.1 Föreställningar om det specialpedagogiska uppdraget	13
4.2 Organisation och ledarskap.....	14
4.2.1 Organisation	14
4.2.2 Ledarskap.....	15
4.3 Det specialpedagogiska arbetet i praktiken	18
4.4 Sammanfattning	19
5 Teoretiska referensramar.....	20
5.1 Specialpedagogiska perspektiv	20
5.2 Vår förståelsemodell av skolan som ett system	21
6 Metod.....	23
6.1 Metodologiska utgångspunkter.....	23
6.2 Fallstudie som design	23
6.3 Kvalitativ intervjumetod.....	23

6.4	Urval	24
6.4.1	Presentation av fallet	25
6.5	Genomförande	25
6.6	Bearbetning och analys av empiri.....	26
6.7	Studiens reliabilitet, validitet och generaliserbarhet.....	27
6.8	Etiska överväganden	28
7	Resultat.....	28
7.1	Hur det specialpedagogiska uppdraget med fokus på hälsofrämjande och förebyggande arbetet uppfattas och förstås	28
7.1.1	Sammanfattande resultat och analys av uppfattningar och förståelse av det specialpedagogiska uppdraget.....	31
7.2	Ramverk och organisation	32
7.2.1	Sammanfattande resultat och analys av ramverk och organisation.....	36
7.3	Ledarskap.....	37
7.3.1	Sammanfattande resultat och analys av ledarskap	42
8	Diskussion	43
8.1	Metoddiskussion	43
8.2	Diskussion av resultat	44
8.2.1	Samsyn i teori och retorik men inte i praktik	44
8.2.2	Ramverk, organisation och mandat i relation till föreställningar om det specialpedagogiska uppdraget	45
8.2.3	Avsaknad av gemensamma riktlinjer.....	47
8.2.4	Ansvars- och maktförskjutning samt konsekvenserna för ledarskapet. ...	47
8.2.5	Dilemman i rektorsrollen och i specialpedagogrollen	48
8.3	Förslag på framtida forskning.....	49
8.4	Specialpedagogiska implikationer	50
8.5	Avslutande diskussion	51
	Referenslista.....	53
	Bilagor	58

Definitioner av begrepp

Elevhälsa

Begreppet elevhälsa används i föreliggande studie för att definiera den grupp av yrkesprofessioner som ingår i den av skollagen (SFS 2010:800) reglerade verksamhetsformen elevhälsa. Dessa är skolläkare, skolsköterska, psykolog, kurator och personal med specialpedagogisk kompetens.

Hälsofrämjande elevhälsoarbete

Hälsofrämjande, salutogent arbete är ett elevhälsoarbete där friskfaktorerna, det vill säga de faktorer som bidrar till hälsa, lärande och utveckling, identifieras och utgör grunden för arbetet (Partanen, 2012). Ett hälsofrämjande elevhälsoarbete innebär enligt Guvå (2014) positiva spiraleffekter som kan åstadkommas genom att organisatoriska förutsättningar skapas inom skolan som ger både elever och personal möjlighet att utvecklas och lära. Insatserna kan omfatta hela skolan med exempelvis klassrummens lärmiljöer, utformning av skolgård och rastverksamhet, korridorer och omklädningsrum.

Förebyggande elevhälsoarbete

Socialstyrelsen och Skolverket (2014) betonar att målet med ett förebyggande arbete innebär att tidigt identifiera och stärka skyddsfaktorer och minska riskfaktorer för att därmed minska risken för ohälsa och eventuella skolsvårigheter. Till skillnad från det hälsofrämjande perspektivet innebär förebyggande arbete att ett större fokus läggs på mer avgränsade problem. Även om insatserna liksom i det främjande arbetet kan rikta sig till alla inblandade i ett sammanhang har det förebyggande arbetet ett smalare och mer specifikt problemområde i fokus (Skolverket, 2014). Guvå (2014) menar att det även om man genom hälsofrämjande insatser åstadkommer ett positivt skolklimat alltid finns behov av även förebyggande arbete.

KASAM

Antonovsky (2005) har beskrivit hur känslan för sammanhanget (KASAM) får betydelse för individers hälsa och förmåga att hantera med- och motgångar. Enligt Antonovsky bör i alla sammanhang det salutogena perspektivet det vill säga det som fungerar beaktas där begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet har en central roll. Med begriplighet avses att individen uppfattar världen och kontexten som förståelig och fattbar. I ett pedagogiskt sammanhang innebär det att information är strukturerad och sammanhängande och att händelser upplevs förutsägbara och rimliga. Hanterbarhet innebär att individen upplever sig ha resurser och möjligheter att hantera de krav och utmaningar som denne ställs inför. Meningsfullhet betyder i detta avseende att individen upplever sig vara delaktig och därmed motiverad att engagera sig. Alla tre komponenter i KASAM är viktiga men störst betydelse kan dock den tredje komponenten meningsfullhet anses ha (Antonovsky, 2005).

Ramverk

Ramverk är de förutsättningarna som finns, vilka ger olika möjligheter men även begränsningar att nå uppsatta mål i en verksamhet. Ramverket kan till exempel utgöras av lagar och förordningar, styrdokument, ekonomiska resurser, lokaler och timplaner. Även organisation, ledarskap, kompetens och samhällsförändringar är ramar som påverkar utfallet i olika utvecklingsprocesser (Lundgren, 1999).

Åtgärdande elevhälsoarbete

Att arbeta åtgärdande innebär att man tar sig an problem eller situationer som har uppstått för en enskild elev, elever i en grupp eller i organisationen. För specialpedagogen innebär det åtgärdande arbetet ofta arbete med särskilt stöd och åtgärdsprogram (Socialstyrelsen & Skolverket, 2014).

1 Inledning

Den svenska skolan ska enligt rådande styrdokument vara en inkluderande “skola för alla” som bygger på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet samt kännetecknas av demokrati och gemenskap. Personal med specialpedagogisk kompetens har i denna skola, tillsammans med övrig elevhälsopersonal och pedagogisk personal, i uppdrag att i samverkan utifrån ett tvärprofessionellt och relationellt perspektiv arbeta för att möjliggöra alla elevers utveckling och lärande mot skolans mål oavsett förutsättningar och behov. Elevhälso- och lärandeuppdraget kopplas samman i Skollagen (SFS 2010:800), läroplanen (Skolverket, 2011) och *Vägledning för elevhälsan* (Socialstyrelsen & Skolverket, 2014) och ska i huvudsak ha en hälsofrämjande och förebyggande riktning. Detta innebär bland annat arbete med att utforma och anpassa lärmiljöer och undervisning för att främja alla elevers lärande, utveckling och hälsa samt att förebygga ohälsa och inlärningssvårigheter. Det innebär även att i de fall då problem uppstår arbeta med dessa på ett för eleven främjande och gynnsamt sätt.

Examensordningen för det specialpedagogiska programmet (SFS 2011:688) går i linje med styrdokumentens formuleringar. Den beskriver utförligt hur specialpedagogen bland annat ska kunna identifiera, analysera och medverka i ett förebyggande arbete samt undanröja hinder och svårigheter för inlärning, så att goda förutsättningar skapas för elevers utveckling och lärande. Samtidigt tyder ett flertal studier på svårigheter att etablera en specialpedagogisk verksamhet i linje med utbildningens intentioner då dessa saknar förankring i praktiken. Orsaker till detta förklaras delvis med att det kategoriska perspektivet, där skolsvårigheter knyts till individen, fortfarande tycks ha en allmän utbredning i skolans värld. Detta sker på bekostnad av det relationella perspektivet, där elever istället beskrivs befinna sig i svårigheter som uppstår i mötet med olika företeelser i den omgivande miljön (Lansheim, 2010; Hylander, 2011; Ahlberg, 2013).

Skolan är en politiskt styrd organisation och som offentliga tjänstemän förväntas pedagoger genomföra sitt uppdrag i linje med politiska beslut och ramar. Styrning av skolan sker mellan stat och kommun samt mellan politiker och skolans personal. Samtidigt har pedagoger handlingsfrihet inom ramen för sin myndighetsutövning, eftersom vare sig politiska beslut eller skolledare kan avgöra hur alla tänkbara situationer och möten som uppstår i den pedagogiska praktiken ska hanteras i detalj. Detta gör att verksamheten kan bli högst beroende av hur pedagogerna utvecklar sitt förhållningssätt till uppdraget (Fredriksson, 2010).

Vi har båda arbetat en längre tid i skolans år F-6 och upplever ofta i vår praktik delade meningar om vad det specialpedagogiska uppdraget innebär. Många och återkommande diskussioner och reflektioner under specialpedagogutbildningen vid Göteborgs Universitet har handlat om föreställningar och förväntningar från olika håll på yrkesrollen och hur dessa många gånger upplevs krocka med målen för utbildningen. Skillnader i förståelsen av uppdraget tycks gälla såväl olika aktörer inom och utanför skolans värld som specialpedagoger och speciallärare själva, vilket får konsekvenser för den pedagogiska praktiken. Flera föreläsare och kurslitteratur har under utbildningen betonat vikten av mandat och legitimitet, rektors och beslutsfattaresh inställning och kunskaper kring det specialpedagogiska området samt vilken betydelse dessa får för hur den specialpedagogiska verksamheten utformas lokalt. Hur specialpedagogens kompetens tas tillvara varierar men en avgörande faktor tycks vara hur rektor och specialpedagog skapar gemensam förståelse för uppdraget (Hylander, 2011). Enligt Lansheim (2010) arbetar specialpedagoger tillsammans med övriga yrkeskategorier i elevhälsan

fortfarande i huvudsak åtgärdande med akuta insatser och många gånger på bekostnad av det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. I den nationella studien *Tillgängliga lärmiljöer* (Skolverket, 2016) riktar Skolverket kritik mot bristen på hälsofrämjande och förebyggande arbete och menar att det ofta saknas tydliga strategier för arbetet samt att det sällan omfattas av skolornas systematiska kvalitetsarbete.

Tidigare forskning kring det hälsofrämjande och förebyggande uppdraget har således delvis beskrivit möjliga orsaker till svårigheter att implementera arbetssättet i den pedagogiska verksamheten. Problemet kvarstår dock och är därför relevant att studera ur flera infallsvinklar. Vad är det som möjliggör eller hindrar det hälsofrämjande och förebyggande arbetet? Vad händer på vägen från teori till praktik? Vad krävs för att detta uppdrag ska få genomslag i skolornas vardagsarbete? Med utgångspunkt i ovan nämnda dilemman har vi i föreliggande studie för avsikt att undersöka uppfattningar bland ett urval av informanter på tre olika nivåer inom skolan som organisation. Fokus riktas mot det hälsofrämjande och förebyggande arbete som elevhälsan och därmed specialpedagogen enligt såväl styrdokument som examensordningen för specialpedagogprogrammet främst ska ägna sig åt.

Studien tar sin utgångspunkt i styrning från politiska ramverk, skolledare och rektorer samt hur specialpedagogers arbete i praktiken kan begränsas och underlättas. På så vis kopplas skolpolitik och organisation samman med den pedagogiska verksamheten. Vår förhoppning är att vi med studiens resultat, analys och efterföljande diskussion kring faktorer som hindrar eller möjliggör i sammanhanget, kan generera tankar och bidra med förståelse för hur skolor skulle kunna arbeta mer hälsofrämjande och förebyggande än de gör i dagsläget.

2 Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka hur ett urval av tjänstemän, med olika ledningsfunktioner inom skolans verksamhet samt ett urval av specialpedagoger uppfattar det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Syftet är även att undersöka hur dessa informanter uppfattar att styrning, organisation och ledarskap kan påverka det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken. Syftet preciseras med följande frågeställningar:

- Hur uppfattar ett urval av tjänstemän med olika ledningsfunktioner inom skolans organisation det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet?
- Hur uppfattar ett urval av specialpedagoger det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet?
- Hur uppfattar informanterna att politisk styrning och organisation kan påverka det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken?
- Hur uppfattar informanterna att ledarskap kan påverka det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken?

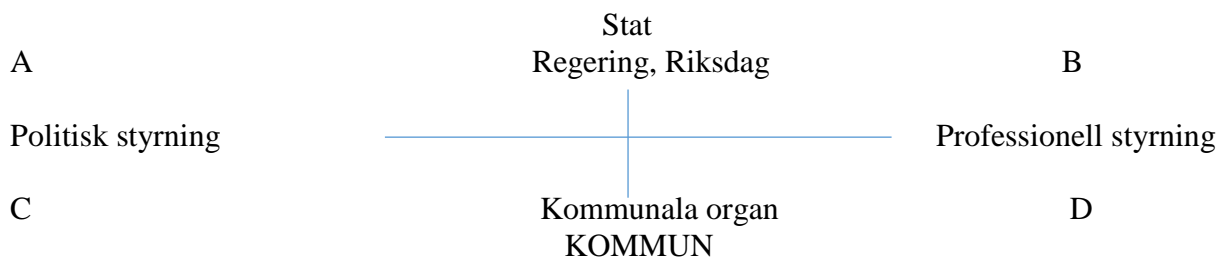
3 Bakgrund

Med en kortfattad historisk tillbakablick på skolan som institution fram till nuvarande ramverk samt elevhälsans framväxt syftar nedanstående avsnitt till att rama in studiens forskningsfrågor. Avsikten är även att avgränsa problemområdet.

3.1 Från centralt styre av skolan till decentralisering

Lindensjö och Lundgren (2012) menar att det för att styra skolan krävs en förståelse av skolan som institution, förståelse för verksamhetens villkor och för dess historia. Enligt författarna har skolan genom åren varit mer eller mindre beroende av samhällets utveckling och de menar att det är eleverna som påverkar vad som händer i klassrummet, medan det är regler och resurser som bestämmer utrymmet. Processen fram till dagens skola och utbildningspolitik är lång. Det som i föreliggande studie är intressant ur ett historiskt perspektiv är hur de omfattande organisatoriska förändringarna, med kommunalisering och decentralisering av skolan i början av 1990-talet, har påverkat den svenska skolpolitiken och vilka konsekvenser för styrning och ledning av skolan dessa har fått (Berg, 2003).

Under 1980-talet kom flera beslut att fattas som så småningom ledde fram till en ny styrmodell för skolan. Förutom en genomgripande makt- och ansvarsförskjutning från ett statligt till ett kommunalt huvudmannaskap, där staten fortfarande definierar de mål skolan ska arbeta mot samtidigt som kommunerna och de enskilda skolorna själva ska organisera arbetet, har skolan gått från att vara regelstyrd till i huvudsak målstyrd. Detta har enligt Pierre och Jarl (2012) gett ökad handlingsfrihet och ett stort utrymme för lokala skolpolitiska variationer. Decentraliseringen beskrivs ha medfört en otydlig styrning av skolan, då ett större antal aktörer än tidigare formulerar diffusa och ibland även motstridiga mål, vilket författarna hävdar vållar olika dilemman och värdekonflikter när de ska implementeras i skolorna. Förutom en vertikal dimension beträffande styrning i spänningsfältet mellan stat och kommun beskrivs en horisontell dimension mellan politik och profession, vilket författarna menar ytterligare komplicerar dagens styrning av skolan (se figur 1). Jarl och Rönnberg (2015) betonar att decentralisering inte enbart behöver innebära förskjutning av makt och ansvar från staten till kommunerna utan att den även kan ske längs andra relationer men att huvudsyftet är att beslut i högre utsträckning ska fattas på lokal nivå.

Figur 1. Två dimensioner i styrningen av skolan (bild från Pierre & Jarl, 2012, s. 16).

Det styrsystem med mål- och resultatstyrning som idag råder har sin grund i Skollagskommitténs betänkande (SOU 2002:121). Systemet innebär att riksdagen fastställer nationella mål och riktlinjer som riktar sig direkt till skolans yrkesverksamma med avsikt att nå en likvärdig utbildning av hög kvalitet. Kommunen, i egenskap av huvudman för skolan, ansvarar för att anordna utbildning och ge förutsättningar för respektive skolas arbete mot de uppsatta målen. De kommunala politikerna ska med sina beslut främja hela skolverksamheten och rektorer har tillsammans med lärare och övrig personal fått huvudansvar för att driva och utveckla skolan (Pierre, 2007). Den styrkedja som skolan ingår i kan därmed sägas bestå av staten - huvudmannen - rektorerna - lärarna (se figur 2).

Figur 2. Modell av styrkedja (egen illustration)

Det finns idag enligt Jarl, Kjellgren och Quennerstedt (2007) olika sätt att styra så att det som beslutas av riksdag och regering ska få genomslag i praktiken. För att styra över innehåll och organisation använder staten och kommunerna olika typer av styrmedel, vilket enligt författarna innefattar juridisk, ekonomisk och ideologisk styrning. Den juridiska styrningen sker bland annat med hjälp av styrdokument i form av lagar, förordningar, läro- och kursplaner. Skolverket har i den juridiska styrningen en viktig position genom att kontrollera att kommuner och enskilda skolor motsvarar kraven i de nationella styrdokument. Den ekonomiska styrningen handlar om att tillföra, rikta eller skära ner ekonomiska resurser. Den ideologiska styrningen handlar i sin tur om styrning av innehåll och kan ske på olika sätt. Råd om hur verksamheten bör bedrivas utan att vara juridiskt bindande och granskning av måluppfyllelse är sätt att ideologiskt styra innehållet i olika verksamheter (Jarl et al., 2007).

Skolinspektionens kvalitetsrapport *Rektors ledarskap* (Skolverket, 2012), som granskar hur rektorer utövar sitt ledarskap i förhållande till det nationella uppdraget och skolans kärnverksamhet, visar att de ramar som rektorer arbetar utifrån ser mycket olika ut. Samtidigt som rektors erfarenheter, kompetenser, organisatoriska förutsättningar och ansvarsområden skiljer sig åt, visar granskningen att stöd och insatser från huvudmannen tenderar att se likadant ut. I granskningen identifieras ett antal utvecklingsområden inom rektors pedagogiska ledarskap. Förutom att det pedagogiska ledarskapet behöver stärkas i förhållande till praktiken och att roller, strukturer och ansvarsområden behöver förtydligas, handlar det enligt rapporten även om utvecklingsområden inom delaktighet, kunskapsuppföljning och analys i det systematiska kvalitetsarbetet.

I en senare kvalitetsgranskning riktar Skolinspektionen (Skolverket, 2015) istället in sig på huvudmannens styrning och konstaterar att huvudmannaskapet ofta uppfattas som otydligt, vilket bland annat leder till att de olika nivåerna i styrkedjan skapar egna mål med mer eller mindre koppling till de nationella målen. Därav dras slutsatsen att huvudmännen behöver utveckla sina strategier för styrning mot de nationella målen. De behöver även utveckla sina kunskaper om innehåll i rådande styrdokument och bli bättre på att skapa former för kommunikation mellan de olika nivåerna i skolorganisationen för att: “/.../ skapa en styrkedja med tydlighet i rollfördelning och uppdrag så att oklarheter i ansvar, genomförande och återkoppling kan undanröjas” (Skolverket, 2015, s. 37).

3.2 Styrmodeller

Fredriksson (2010) drar i sin avhandling, som bygger på enkäter och intervjuer med 670 lärare i åtta olika kommuner, slutsatsen att det utbildningspolitiska systemskifte som skedde på 1990-talet förvisso har lett till att folkets inflytande över skolan upplevs ha ökat, vilket delvis var ett av huvudmotiven med reformen, men att detta samtidigt inneburit en förlust för lärares status, autonomi och politiska inflytande. Studien fokuserar på gymnasieskolan men resultaten är enligt Fredriksson applicerbara även i grundskolan, där styrning och struktur har förändrats på ett motsvarande sätt. Systemskiftet bidrog enligt Fredriksson till att förskjuta makten inom staten genom att det numera är de folkvalda politikerna inom kommunerna som styr den kommunala skolpolitiken. Detta har enligt Fredriksson lett till stora variationer mellan olika kommuner beträffande organisatoriska förutsättningar och finansiering av skolan, vilket i sin tur påverkar de olika pedagogiska yrkeskategoriernas handlingsutrymme och därmed möjligheterna att skapa en likvärdig skola.

Decentraliseringen i skolpolitiken har emellertid enligt Fredriksson (2012) nu nått sin kulmen och de senare åren menar han att det snarare märks en tendens mot ökad statlig styrning och centralisering igen. Han refererar till det frontlinjebyråkratiska perspektiv som Lipsky formulerade under 1960-talet och tillämpades på tjänstemän med den gemensamma nämnaren att de befann sig mitt emellan den offentliga institutionen och medborgarna. Förutom styrdokumentet och de folkvalda politikerna ska lärare förhålla sig till krav och förväntningar från såväl skolledare och lärarkollegor som till elever och föräldrar. Fredriksson menar att alla dessa relationer utgör villkor för lärares myndighetsutövning som leder till att olika lärare hanterar samma dilemman och frågor på olika sätt.

Fredriksson utvecklar i avhandlingen olika teoretiska styrmodeller som avser förklara hur den politiska styrningen och organiseringen av skolan påverkar pedagogers arbete i rollen som offentliga tjänstemän. I studien beskrivs övergången de senaste decennierna från en regelstyrd till en allt mer målstyrd skola och hur denna utveckling i kombination med decentraliseringen till kommunal och lokal nivå har påverkat hur stort utrymme de olika modellerna har fått. Modellerna utgår från de olika förhållningssätt som pedagoger enligt Fredriksson har till sin myndighetsutövning och till sitt uppdrag (Fredriksson, 2010, s. 41-44).

Med den *byråkratiska* styrmodellen beskrivs skolan utifrån ett traditionellt byråkratiskt styrningsideal där man, trots de senaste decenniernas olika reformer med styrningsmässiga förändringar som följd, fortfarande har en hierarkisk uppbyggnad. Den viktigaste grunden för en byråkratisk pedagogs beslutsfattande är styrdokumentet och politiska beslut. Fredriksson menar att formuleringar om vad "läraren ska" göra i skolans läroplaner och kursplaner är tydliga exempel på skolans byråkratiska organisation.

Den *professionella* styrmodellen menar Fredriksson har fått allt större betydelse då pedagogerna med ökad frihet själva tillåts utforma sin verksamhet utifrån givna ramar. De tillåts även fatta beslut genom professionella bedömningar med utgångspunkt i den egna och med kollegorna gemensamma kunskapen och kompetensen. Till skillnad från den byråkratiska modellen har den professionella enligt Fredriksson en kollegial organisation och bygger därmed på relationerna till andra pedagoger. Dessa två styrmodeller kan kombineras i en så kallad *professionsbyråkratisk* modell och användas för att förklara politikernas möjlighet att styra skolan, samtidigt som pedagogerna ges utrymme att kunna anpassa sin verksamhet utifrån rådande omständigheter.

Marknaden som styrmodell har för avsikt att beskriva hur skolan allt mer kommit att utformas utifrån att det är marknaden som styr och således att det är medborgarnas behov som utformar verksamheten. I *marknadsmodellen* liknar skolsystemets organisation ett privat företag där föräldrar och elever betraktas som kunder och pedagogens relation till rektorn är den centrala.

Idealet för den så kallade *brukarmodellen*, som idag enligt Fredrikssons studie har fått stort genomslag i skolan, är att skapa ett ökat medbestämmande och inflytande för brukarna av skolan genom samverkan mellan elever, föräldrar, skolans ledning och personal. Detta innebär i praktiken att det är brukare och pedagogisk personal som gemensamt utformar den pedagogiska verksamheten med dialogen mellan dessa i fokus, till exempel vid så kallade brukarråd.

3.3 Elevhälsans framväxt och specialpedagogens uppdrag idag

Skolhälsovård och elevvård har enligt Guvå (2010) vuxit och utvecklats inom ramen för skolans verksamhet sedan 1800-talets mitt. Det vi idag benämner elevhälsa är ett verksamhetsområde som lanserades med betänkandet *Från dubbla spår till elevhälsa* (SOU 2000:19) och var resultatet av en elevvårdsutredning, som initierades 1998 med uppdrag att kartlägga den befintliga elevvårdens och skolhälsovårdens funktion. Utredningens gjordes i syfte att höja kvalitet och effektivitet för verksamheten. Elevvårdens och skolhälsovårdens parallella spår föreslås enligt betänkandet, tillsammans med specialpedagogiska insatser, integreras i en verksamhet som främst ska vara hälsofrämjande och förebyggande i syfte att stödja elevers utveckling mot utbildningens mål. Begreppet antogs av regeringen som i propositionen *Om hälsa lärande och trygghet* (2002/02:14) presenterade elevhälsa som ett eget verksamhetsområde. Förutom att det nya begreppet elevhälsa skulle innebära en förändring av verksamheter som slås ihop, beskrivs den nya samlade elevhälsan även ändra inriktning från vårdande till hälsofrämjande. Med skollagskommitténs betänkande *För kvalitet och likvärdighet* (SOU 2002:121) sammanfattas elevhälsoarbetets breddade uppdrag med en särskild betoning på vikten av att skolan skapar förutsättningar som främjar alla elevers lärande och utveckling samt att elevhälsans personal och övrig skolpersonal samverkar kring "all den komplexitet som finns i arbetsmiljön och som skolorna har att hantera" (s. 326). Skollagskommitténs förslag vann med Skollagen (SFS 2010:800) laga kraft och med begreppet elevhälsa ser man idag lärande och utveckling som en sammansatt process, där såväl skolans miljö som individens psykiska och fysiska hälsa hör samman. För att tillgodose elevers behov ska därför inom elevhälsans ram sådan kompetens finnas som omfattar såväl medicinska, psykologiska, psykosociala som specialpedagogiska insatser (Guvå, 2010; Socialstyrelsen & Skolverket, 2014).

Den specialpedagogiska kompetensen inom skolans verksamhet företrädde från början av särskilda speciallärare som senare kom att ersättas med specialpedagoger. Mellan 1962 och 1989 utbildades endast speciallärare i Sverige vars arbetsuppgifter främst utfördes på individ- och gruppnivå utifrån ett kategoriskt perspektiv. I linje med den svenska demokratiseringsprocessen och riktning mot "en skola för alla" fastställdes 1990 en utbildningsplan för specialpedagoger med syfte att frångå de segregeringar kring elever i behov av stöd som förknippades med speciallärarrollen. Speciallärarutbildningen ersattes därmed av en specialpedagogisk påbyggnadsutbildning, vilken gick mer i linje med ett relationellt perspektiv på skolsvårigheter (Göransson, Lindqvist, Klang, Magnusson & Nilholm, 2015). Den nya utbildningen skulle enligt utbildningsplanen ge en bred kompetens

och förbereda specialpedagogen för ett vidgat arbetsområde. Sedan dess har det specialpedagogiska programmet reviderats ytterligare ett par gånger.

Högskoleverket (2006) kom emellertid att rikta kritik mot den nya specialpedagogutbildningen gällande det minskade fokuset på elever i skolsvårigheter. Detta resulterade i att även en ny speciallärarutbildning inrättades 2008, utan att föregås av någon statlig utredning. Den nya utbildningen kom att bedrivas parallellt med specialpedagogutbildningen. Speciallärarutbildningen hade från början två inriktningar men reviderades och har numera sex specialiseringar (SFS 2011:186). 2011 infördes en ny examensordning (SFS 2011:688) för så väl specialpedagogexamen som speciallärarexamen.

Det finns många likheter mellan målformuleringarna i nuvarande examensordningar för specialpedagog- respektive speciallärarexamen. Enligt Högskoleverket (2012) ska båda yrkesrollerna medverka i förebyggande arbete och kunna verka som kvalificerade samtalspartner inom förskola, förskoleklass och skola. Båda yrkesgrupper ska på olika vis verka för en skola för alla genom ett inkluderande arbetssätt. Skillnaden mellan de båda yrkesrollerna kan främst sägas ligga i att specialpedagoger arbetar mer *för* elever medan speciallärare arbetar mer *med* elever. Både speciallärar- och specialpedagogexamen är idag påbyggnadsutbildningar efter tidigare lärarexamen oavsett inriktning på 90 högskolepoäng på avancerad nivå.

Specialpedagogers och speciallärares nuvarande yrkesroller ingår i elevhälsan och utgår därmed från Skollagen (SFS 2010:800). Det saknas dock tydliga formuleringar kring den specialpedagogiska funktionen och arbetsuppgifterna motsvarande de mål som är fastställda i examensordningen för specialpedagog- och speciallärarexamen (SFS 2011:688). Examensordningen är emellertid inte ett styrdokument och Gerrbo (2012) menar att det är beroende av studenterna själva om den ska få spridning utanför utbildningens ramar. Den specialpedagogiska kompetensen nämns i Skollagens kap. 2 men det fastställs inte någonstans att den personal som ansvarar för att genomföra det särskilda stödet behöver ha en särskild utbildning:

25 § För eleverna i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska det finnas elevhälsa. Elevhälsan ska omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser. Elevhälsan ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande. Elevernas utveckling mot utbildningens mål ska stödjas. För medicinska, psykologiska och psykosociala insatser ska det finnas tillgång till skolläkare, skolsköterska, psykolog och kurator. Vidare ska det finnas tillgång till personal med sådan kompetens att elevernas behov av specialpedagogiska insatser kan tillgodoses (SFS 2010:800).

Även om det inte framgår vad personal med specialpedagogisk kompetens innebär i några av styrdokumentens skrivningar, beskrivs av Socialstyrelsen och Skolverket (2014) i *Vägledning för elevhälsan* att det i elevhälsans specialpedagogiska insatser bland annat ingår att:

- tillföra specialpedagogisk kompetens som ett stöd i det pedagogiska arbetet och i den övergripande planeringen av elevhälsans arbete
- kartlägga hinder och möjligheter i skolmiljön och elevers behov av särskilt stöd, genomföra pedagogiska utredningar samt utforma och genomföra åtgärdsprogram

- ge handledning och konsultation till pedagogisk personal, följa upp, utvärdera och stödja utvecklingen av verksamhetens lärandemiljöer (2014, s. 38).

Det specialpedagogiska uppdraget i den svenska skolan samt riktningen för den specialpedagogiska forskning som idag bedrivs, har sin grund i internationella diskussioner och överenskommelser som Sverige har skrivit under. Salamancadeklarationen (Svenska Unescorådet, 2006) med tankar kring barn i behov av särskilt stöd är ett exempel på dessa som bygger på jämlikhet och inkludering.

I den för denna studie aktuella kommun har ett utvecklingsarbete pågått under de senaste åren utifrån Partanens (2012), legitimerad psykolog och specialist i pedagogisk psykologi, tankar om hur man utvecklar elevhälsan i Sverige. Ett arbete som bygger på Antonovskys teori om KASAM. Partanen menar att elevhälsoarbetet ska utgå ifrån ett salutogent tänkande som innebär att man ser friskfaktorer istället för riskfaktorer i verksamheten. Detta i motsats till det patogena tänkandet där fokus hamnar på att åtgärda och laga det som inte fungerar. Fokus ska läggas på att finna faktorer som bidrar till hälsa, utveckling och lärande. Han poängterar dock att detta skifte av fokus från det sjuka till det friska inte sker av sig själv, utan måste ske i ett organiserat samarbete mellan skolledning, elevhälsoteam, pedagoger, elever och vårdnadshavare. "Det räcker inte med den goda viljan för att ett salutogent, hälsofrämjande och inkluderande perspektiv ska utvecklas. Detta måste gestaltas, modelleras, övas och spelas fram av verksamhetens medarbetare, målmedvetet och uthålligt" (Partanen, 2012, s. 35).

3.4 Avgränsning av problemområdet

Studiens intresse riktas mot hur uppdraget kring det hälsofrämjande och förebyggande elevhälsoarbetet kan uppfattas av tjänstemän i olika positioner inom skolans organisation i ett avgränsat pedagogiskt verksamhetsområde inom en medelstor kommun i västra Sverige. Studien är ett exempel på hur relationen mellan dessa tjänstemäns olika uppfattningar kan se ut i en kommun idag och vilka konsekvenser olika perspektiv och styrning kan få i den praktiska skolverksamheten. Organisatoriska förutsättningar och ledarskap får tillsammans med övriga politiska styrmedel inom ramen för denna studie ett särskilt fokus, då dessa var de påverkansfaktorer som tydligast har framträtt i vårt empiriska material. På grund av tidsmässiga ramar avser studien inte att belysa samtliga faktorer som påverkar det hälsofrämjande och förebyggande arbetet och inte heller att belysa andra yrkeskategoriers uppfattningar på området än deltagande skolledares och specialpedagogers.

4 Tidigare forskning och kunskapsöversikt kring det specialpedagogiska uppdraget

Det specialpedagogiska kunskaps- och forskningsområdet beskrivs av Nilholm och Björck-Åkesson (2007) som en mångfacetterad arena där olika perspektiv och teorier möts. Området är relativt nytt men har ändå hunnit genomgå en rad förändringar över tid. I detta kapitel beskrivs tidigare forskning och övrig litteratur med relevans för de frågor som berör uppfattningar kring vilka faktorer som styr specialpedagogens hälsofrämjande och förebyggande uppdrag i teori och praktik, vilket vi i föreliggande studie avser att undersöka.

I kapitlet presenteras delar av tidigare forskning och kunskapsområdet som finns kring det vår studie tar avstamp i: synen på det specialpedagogiska uppdraget, ramverket i förhållande till politiska förändringar, organisationen samt ledarskapets betydelse för det specialpedagogiska hälsofrämjande och förebyggande elevhälsoarbetet.

4.1 Föreställningar om det specialpedagogiska uppdraget

Det är inte enbart skolsystemet som de senaste årtiondena genomgått en rad reformer inom den pedagogiska sektorn, utan större förändringar har även skett inom lärar- och påbyggnadsutbildningar. Ett exempel är de förändringar som speciallärares och specialpedagogers utbildningar har genomgått, vilket har påverkat båda dessa yrkesroller över tid. De båda utbildningarna har varit föremål för olika utbildningspolitiska satsningar och Göransson et al. (2015), som enligt egen utsägo har gjort den första mer heltäckande studien kring de båda yrkesgrupperna, menar att forskning om konsekvenserna av satsningarna är så begränsad att de därmed skulle kunna uppfattas som politiska experiment. De menar även att eftersom inte några av de båda yrkesprofessionernas arbetsområden heller kontrolleras i någon vidare utsträckning genom lagar eller riktlinjer, blir det avgörande hur förhållningssättet och den informella auktoriteten skapas i praktiken. Göransson et al. (2015) betonar att om uppdrag och mandat är ottydligt formulerade riskerar detta att leda till osäkerhet mellan speciallärares och specialpedagogens olika yrkesroller.

Guvå (2009) beskriver i en studie, som ingår i ett forskningsprojekt kring mångprofessionellt samarbete, att det råder överensstämmelse mellan yrkesgrupperna inom elevhälsan vad beträffar synen på dess hälsofrämjande och förebyggande arbete utifrån ett salutogent perspektiv. Samtidigt förefaller det råda en diskrepans mellan vad som uttrycks kring elevhälsans arbete och vad som sker i praktiken, där insatserna i större utsträckning tenderar att riktas mot enskilda elever utifrån ett mer traditionellt och patogent synsätt. Guvås studie visar även en konflikt mellan elevhälsans egna och övriga skolans syn på vad elevhälsa innebär. Elevhälsans professioner ger uttryck för att det är lärarna som är de viktigaste resurserna i såväl det hälsofrämjande och förebyggande arbetet, som när det handlar om direkt stöd kring enskilda elever. Lärarna själva anser dock att det viktigaste är att elevhälsan hjälper barnet direkt och inte indirekt genom att stötta dem som lärare. I studien problematiseras vad som kan hända om lärarna upplever att det är de som anses vara i behov av stöd istället för barnet och hur då exempelvis handledning kan uppfattas som en form av kritik av lärarna.

En annan forskare inom samma projekt är Hylander (2011) som med sin studie visar att det finns en enighet inom de olika yrkesgrupperna kring det egna uppdragets inriktning. Samtidigt poängterar hon att det råder en bristande överensstämmelse mellan de olika gruppernas föreställningar och förväntningar på varandras uppdrag, främst gällande den hälsofrämjande inriktningen. Vad beträffar specialpedagogrollen finns enligt studien en ottydlighet, vilket leder till motstridiga förväntningar på specialpedagogens funktion och arbetsuppgifter. Specialpedagogerna i studien är själva väl medvetna om de motstridiga förväntningarna och de dilemman som uppstår i brytpunkten mellan hur de själva vill arbeta, genom att förändra synsätt och strukturer och lärarna som främst efterfrågar hjälp på individnivå av specialpedagogerna. Rektorerna i Hylanders studie hamnar i en mellanposition då de vill att specialpedagogerna ska ”/.../ utmana lärares förhållningssätt och arbeta med konkreta metoder i klassrummet samtidigt som de vill att lärarna ska vara nöjda med specialpedagogernas insatser” (Hylander, 2011, s.

17). Hylander drar slutsatsen att man, för att kunna arbeta i enlighet med elevhälsans uppdrag, behöver bli bättre på att tydliggöra de olika yrkeskategoriernas perspektiv och kompetenser. På så sätt kan man gemensamt bidra till en helhetslösning.

Även Lindqvist (2013) konstaterar i sin avhandling, som fokuserar på olika yrkesgruppers syn på det specialpedagogiska uppdraget, att det saknas en samsyn kring specialpedagogens yrkesroll. Skolledare och specialpedagogerna i studien har en uppfattning om att handledning, skolutveckling samt dokumentation är betydande delar i uppdraget. En majoritet av de tillfrågade pedagogerna anser förvisso att specialpedagogen skall handleda men utöver det främst ägna sig åt individuell undervisning av elever i behov av stöd, ett arbete som i huvudsak ska ske utanför klassrummet. Denna uppfattning kan enligt Lindqvist ha sitt ursprung i olika föreställningar om hur skolsvårigheter uppstår. Av de tillfrågade pedagogerna uppfattar flertalet att skolsvårigheter i första hand har sitt ursprung i individuella svårigheter, hemförhållanden samt att läroplanens mål är för högt satta och i andra hand beror på organisatoriska brister. Endast ett fåtal pedagoger ser i studien ett samband mellan undervisningsmetoder, lärmiljöer eller lärarens skicklighet.

4.2 Organisation och ledarskap

4.2.1 Organisation

Skolor som organisationer är svåra att beskriva enhetligt på grund av sin stora komplexitet men kan enligt Berg (2011), professor i pedagogik, betraktas utifrån tre huvudsakliga utgångspunkter. Utgår man från den situation eleverna befinner sig använder han begreppet *tvångsorganisation* utifrån den rådande skolplikt som i Sverige gäller alla folkbokförda barn mellan 7 och 16 år. Om man istället utgår från det sätt som skolan leds och förvaltas, makt och ansvar, beskriver Berg skolan som en byråkratisk/administrativ organisation, vilken han även ger benämningen *arbetsorganisation*. Den tredje sfären utgår från profession och kunskapsbas hos de olika yrkesgrupper som ingår i organisationen. I den *professionella organisationen* ingår även en sammanhållande kraft som bestäms av attityder, värderingar och normsystem, vilken leder fram till det som Berg beskriver som en outtalad kåranda (Berg, 2011).

För att inte fastna i ett åtgärdande arbete menar Scherp (2013) att en verksamhet behöver utrustas med en fungerande arbetsorganisation, som klarar av att både hantera vardagliga problem och samtidigt skapa förutsättningar för utveckling av skolans verksamhet. En arbetsorganisation enligt Scherp handhar det dagliga arbetet som rör resursfördelning, schemaläggning, tjänsteplanering och rutiner, såsom mötesstrukturer och arbetslagsarbete, hur särskilt stöd ska utformas och följas upp samt resultatuppföljning och kvalitetssäkring. Arbetsorganisation ska vara ett skydd för de eventuella störningar som uppstår i verksamheten och hantera dessa så att det pedagogiska arbetet ska kunna fortgå och tid till utveckling och förbättringsarbete ska kunna frigöras. I arbetsorganisationen fattas beslut utifrån gemensamma riktlinjer och strukturer. En väl fungerande arbetsorganisation ger enligt Scherp utrymme för ett framgångsrikt förändringsarbete i den så kallade utvecklingsorganisationen. Då fokus på arbetsorganisationens arbete främst är åtgärdande kan fokus i utvecklingsorganisationen vara på bestående förändringsarbete och lärandet ske i processform där reflektion, analys och professionella samtal är viktiga komponenter.

Thylefors (2016), docent i psykologi med specialisering på arbets- och organisationspsykologi, som har bedrivit flera studier kring organisation och ledarskap, menar att skolan, hälso- och sjukvård och den sociala omsorgen som organisationer har flera gemensamma

beröringspunkter. De har alla ett eller flera mål och ingår i den så kallade välfärdssektorn, vilka består av verksamheter som på olika sätt producerar välfärd och som alla arbetar med människor på olika sätt. Thylefors beskriver dessa organisationer som professionella i det avseende att de utmärks av en dominans av en eller flera professioner med någon form av längre formell utbildning. En ytterligare gemensam nämnare är att det ytterst är samhällsmedborgarna som har makten genom de folkvalda politikerna som styr verksamheterna, både med ekonomiska ramar och politiska beslut. Då det handlar om politiker, med mer eller mindre kunskap om den verksamhet de ska styra över, i kontrast till de inom området professionella verkställarna av de politiska besluten, som i sin tur saknar kunskap om de politiskt styrda processerna, menar Thylefors att det är som uppgjort för motsättningar dem emellan. Vidare betonas att synen på styrning och ledning ständigt modifieras. Perspektivet håller just nu på att svänga från en period som präglats av NPM, *New Public Management*, mot en period som allt mer framhäver mjuka värden som medinflytande och tilltro till medarbetarna (Thylefors, 2013, 2016).

Ekström (2004) har i en avhandling undersökt vad som kan styra den specialpedagogiska verksamhetens utformning och till vilka elever den vänder sig. I den undersökta kommunen lägger Ekström mestadels fokus på berörda aktörer, bestående av beslutsfattare och tjänstemän på olika nivåer inom skolan. Ekström tar också upp vilka föreställningar och motiv som ligger till grund då exempelvis policytexter eller andra riktlinjer kring den specialpedagogiska verksamheten formuleras på kommunal nivå. Ekström menar att det är den rådande nationella utbildningspolitiken som ger ramar för hur elever i behov av stöd definieras och hur de specialpedagogiska insatserna planeras, organiseras och bedrivs i praktiken på såväl kommunal nivå som på skolnivå. Kritik framkommer emellertid i den undersökta kommunen på samtliga nivåer kring dissonansen mellan de utbildningspolitiska intentionerna och den befintliga specialpedagogiska inriktningen.

Trots att Ekström menar att det är svårt att avgöra om informanterna talar om en reell eller ideal styrning, tyder studien på att aktörerna på de högsta hierarkiska nivåerna utövar en informell och svag styrning av det specialpedagogiska verksamhetsområdet. Denna "icke-styrning" består till stor del av förmedling av beslut, intentioner och direktiv mellan olika styrnivåer. Ekström exemplifierar hur sådana beslut, som ur en organisations synvinkel förefaller ointressanta, kan sätta igång reaktioner och motkrafter som går stick i stäv mot dessa. Detta resonemang överensstämmer med Bergs (1999) diskussion om art och grad av aktörsberedskap. Aktörsberedskap handlar enligt Berg om en organisations kunskaper, färdigheter, förhållningssätt och mottaglighet för att genomföra reformer. För att reformerna ska bli framgångsrika är en gemensam grundsyn och en intressegemenskap bland skolledare och övriga i verksamheten en förutsättning.

4.2.2 Ledarskap

Tidigare forskning inom ledarskap är ansenlig och många försök att ringa in och beskriva ett framgångsrikt ledarskap har gjorts. Området rör såväl studier på ledare själva som på interaktionen mellan ledare och ledda i olika kontexter. Tidigare nämnda Thylefors (2013) menar att allt ledarskap bygger på någon form av makt över andra. I Sverige finns emellertid en trend mot ett allt större medinflytande och delaktighet och utvecklingen har enligt Thylefors gått från ett traditionellt hierarkiskt ledarskap med en chef som leder sina underordnade mot ett mer horisontellt ledarskap. Ett ledarskap som betonar vikten av att man som ledare istället för att utöva makt motiverar sina medarbetare för att på så vis sätta igång processer. Thylefors har i studier bland annat granskat tvärprofessionella verksamheter och menar att det är en särskild utmaning att leda dessa för att kunna dra nytta av allas olika kompetenser och inte hamna i en sits där vissa kompetenser tillskrivs, eller själva tillskriver sig, mer kunskap och legitimitet än

övriga. Hon menar vidare att man emellanåt kommer att hamna i situationer då beslut behöver fattas, trots att samsyn saknas och då är den legitima makten av största vikt för ledarskapet.

Att ledarskapsförmåga är avgörande för att kunna leda en verksamhet är allmänt vedertaget men vilka egenskaper, förhållningssätt och beteenden som är av störst betydelse är svårt att bedöma och kan delvis skilja sig åt när man ser till forskning på området. Scherp (1998) och Timperley (2013) påpekar, liksom många andra forskare, vikten av ett utmanande ledarskap där lärarna samtidigt som de behöver känna sig respekterade behöver utmanas i sina tankar kring undervisning och lärande, för att utveckling och en lärande organisation ska kunna åstadkommas. För att engagera sina medarbetare menar Scherp att man som ledare behöver ta sin utgångspunkt i praktiken och åstadkomma utveckling underifrån genom att ifrågasätta, visa på andra slutsatser, samt lyfta forskningsresultat. Skolledaren behöver i sammanhanget även arbeta för att skapa en gemensam förståelse för och samsyn kring skolans uppdrag.

Det pedagogiska ledarskapet innebär även att skapa balans mellan frihet och styrning. Ryberg & Bro (2011) menar att det handlar om att skapa en balans där man kan leda inom en fastställd ram utan att ta ifrån den enskilde pedagogen sin initiativförmåga och vilja att utvecklas. Som pedagogisk ledare kommer man även med stor sannolikhet stöta på dilemman som inte låter sig lösas på ett enkelt sätt. Ofta står olika intressen på spel och dessa situationer kan vara konfliktfyllda och präglas av motstridigheter. Dessa situationer kan vara svåra att hantera då det sällan går att tillgodose bådas intressen, men att som ledare välja att inte agera i ett sådant läge skapar osäkerhet och ett läge där den starkaste vinner. Dilemman kräver ett aktivt ställningstagande där ledaren bör motivera den valda vägen (Ryberg & Bro, 2011).

Inom skolan är det rektor som har det yttersta ansvaret för att samtliga elever får det stöd de behöver för att kunna nå så långt som är möjligt utifrån individuella förutsättningar och behov. Jakobsson och Lundgren (2013) diskuterar vikten av ett välfungerande ledarskap och sätter detta i relation till gränsöverskridande samverkan och till att skapa former för både horisontella och vertikala nätverk inom och mellan organisationer. Ledningens inställning beträffande budget, tid, ersättning och mandat menar de är avgörande för utfallet av denna typ av samverkan.

Rektors ansvar och befogenheter som ledare av den pedagogiska verksamheten förtydligades i den nya skollagen (2010:800). Som ansvarig ledare ska rektor se till att verksamheten inriktas mot att nå nationell målpuppfyllelse och att arbetet ligger i linje med givna ramar och resurser. Huvudmannens ansvar i detta avseende är att ge rektor förutsättningar att utföra sitt uppdrag. I statens betänkande (SOU 2015:22) har man haft för avsikt att undersöka hur rektorers arbetssituation skulle kunna förändras i syfte att förbättra skolans elevresultat. Det utredningen påvisar är att flera av de problem rektorer kan ha i sitt ledarskap beror på svagheter i styrkedjan (se tidigare figur 2) och att brist på tillit mellan aktörer på de olika nivåerna är ett av de stora bekymren. Detta gäller enligt utredningen såväl från huvudmännen mot rektorerna som i relationerna mellan rektorer och lärare.

Även dialogen mellan olika nivåer i styrkedjan beskrivs många gånger vara alltför otydlig. En ytterligare slutsats som dras är att det finns ett stort behov av att stärka rektorernas pedagogiska ledarskap, med fokus på förmågan att kunna bygga och utveckla en skolorganisation och leda skolan utifrån det nationella uppdraget. Hur detta ska gå till ges inget entydigt eller konkret svar på. Däremot betonas att de skolkulturer som återfinns i verksamheten behöver uppmärksammas och att samspel, stöd, ledning och styrning behöver stärkas och utvecklas inom hela styrkedjan.

Dessutom föreslås att regeringen bör överväga utbildning av nämndledamöter med ansvar för skolfrågor (SOU 2015:22).

Liknande slutsatser kommer Rapp (2009) fram till som i en studie har undersökt rektorers pedagogiska ledarskap och övriga ansvarsområden. Rapp menar att en förbättrad kommunikation mellan rektorer och pedagoger skulle kunna öka möjligheten att adekvata åtgärder sätts in, vilket i sin tur skulle ge bättre förutsättningar för alla elevers utveckling och lärande. Rektors uppdrag från staten att se till att elever oavsett förutsättningar och behov får det stöd som behövs för att nå målen återfinns i de nationella styrdokumentet. Samtidigt kräver kommunen av rektor att detta sker inom budgetens ram. Kopplingen mellan olika nivåer i skolsystemet: stat - huvudman - skola är enligt Rapp lös och den dubbla och otydliga styrningen gör rektorsrollen problematisk. Tillsammans med motsägelsefulla och omfattande mål formulerade i styrdokumentet utan tydlig prioritering, menar Rapp att detta ger konsekvensen att rektorer ofta själva tolkar och definierar sitt uppdrag och innehållet i sitt pedagogiska ledarskap.

Lindqvist och Nilholm (2014) har i en studie, inom ramen för "best practice" forskning, för avsikt att undersöka hur rektorer med ett relationellt perspektiv på elevers svårigheter i skolan och vars skolor visar god måluppfyllelse arbetar. Med utgångspunkt i kritisk pragmatism var antagandet att skolans arbete präglas av såväl motsättningar mellan olika yrkesgrupper som att relationen mellan den politiska styrningen av skolan och skolans inre arbete är konfliktfylld. Dock konstateras att rektorerna i studien har en närmast motsatt uppfattning och menar snarare att skola och politisk styrning drar åt samma håll. Dessutom menar de rektorer som deltog i studien att olika yrkeskategorier inom skolan är mer eller mindre överens om hur man ska arbeta med elever i behov av stöd. Forskarna problematiserar riskerna med att rektorerna i studien i sin önskan om att vara framgångsrika intar ett relativt okritiskt och lojalt förhållningssätt till rådande skolsystem och att de saknar ett djupare resonemang kring hur arbete och lärmiljöer kring elever i svårigheter kan utvecklas.

Ainscow och Sandill (2010) beskriver ledarskapet, personalens kompetens, elevinflytande, samverkan, samplanering och engagemang som viktiga faktorer i det förebyggande arbetet. För att skapa engagemang menar de i likhet med Berg (2003) att man bör utgå från den skolkultur och den aktörsberedskap som råder vid planerandet av skolutvecklande processer. Pedagoger måste stöttas av skolledningen för att våga bryta gamla mönster men också utmanas i sina föreställningar för att kunna identifiera nya möjligheter. Ledningen måste dock gå lagom snabbt fram i denna förändringsfas, då stora och omvälvande förändringar av verksamheten tenderar att ge obetydliga strukturella förändringar. Vidare menar Ainscow och Sandill att hierarkiska strukturer måste ersättas av ett gemensamt ansvar som utgår från en gemensam värdegrund där man arbetar mot gemensamma mål och där ledarskapets kontrollfunktioner minskar.

Scherp (2013) för ett liknande resonemang när han skiljer på inre och yttre drivkrafter för skolutvecklande arbete. De inre drivkrafterna såsom dialog och medskapande menar han skapar motivation och stimulans till att lösa vardagliga problem. De yttre drivkrafterna såsom ökade krav och mål menar han istället kan skapa en känsla av misstrohet, att medarbetarna börjar tvivla på sin kompetens och utgör ingen större stimulans för viljan att lösa dilemman och problem.

4.3 Det specialpedagogiska arbetet i praktiken

Den svenska skolans tillgång till två olika specialpedagogiska kompetenser, speciallärare och specialpedagog och de olika uppfattningar och föreställningar som finns kring dessa två yrkesroller, får konsekvenser för den specialpedagogiska praktiken menar von Ahlefeldt-Nisser (2014) i sin studie som fokuserar på de båda yrkesgruppernas olika roller i praktiken. Formella faktorer såsom styrdokument, policydokument och examensordningar men även informella faktorer såsom plats, tid, språk och kommunikation påverkar hur det specialpedagogiska uppdraget förstås och därefter utformas i praktiken. Utifrån denna vetskap är det viktigt menar von Ahlefeldt-Nisser att samtalsarenor skapas där flera olika professioner kan få möjlighet att diskutera och samtala kring implementeringen av styrdokument samt hur den specialpedagogiska organisationen skall utformas i praktiken.

I enlighet med von Ahlefeldt-Nisser (2014) menar Ainscow och Sandill (2010) att forskning visar att organisationen måste erbjuda och stödja rika möjligheter för pedagogerna att mötas i kollegiala samtal där reflektion, utvärdering av praktiken samt möte mellan olika perspektiv kan äga rum. Ainscow och Sandill betonar vikten av att inte se på svårigheterna som något individbundet utan istället fokusera på möjligheterna i lärmiljön och att pedagogerna behöver kunna reflektera över sin egen praktik.

Finlandssvensk skolkontext, med en uppdelning mellan specialundervisning och allmänundervisning, skiljer sig i viss mån från de svenska villkoren. Sundqvist (2014) beskriver dock i likhet med von Ahlefeldt-Nisser hur strukturella faktorer kan utgöra såväl hinder som möjligheter för det specialpedagogiska hälsofrämjande och förebyggande uppdraget. Vad beträffar specialpedagogisk handledning har den finländska traditionen enligt Sundqvist dock ett mindre fokus på reflektion än vad som förespråkas inom den svenska. Ett större fokus läggs istället på effektivitet för att snabbt kunna leda vidare till konkreta lösningar då tid är en bristvara. Sundqvist menar att om målet med handledning ska vara eftertanke och kvalitativ dialog behöver såväl skolledning som rektor bistå med stöd och praktiska förutsättningar för att denna utveckling ska kunna ske.

I en studie från 2004 beskriver Sahlin möjligheter respektive hinder för att handledning ska kunna genomföras på ett framgångsrikt sätt som en del av den specialpedagogiska funktionen. Sahlin lyfter vikten av att ha en insatt skolledare som är väl förtrogen med handledningens förtjänster, som har implementerat handledningen som verktyg i sin verksamhet och som därmed prioriterar tid och resurser för att möjliggöra denna. Sahlin betonar även förståelsen i organisationen som en viktig faktor, då den skapar rätt förväntningar och minskar risken för negativa upplevelser och erfarenheter. Vidare menar Sahlin att det kan uppstå konkurrens mellan olika yrkesgrupper inom elevhälsoteamet kring handledning. Här blir skolledningens stöttning och uppbackning avgörande för om specialpedagogen ska kunna få mandat och legitimitet att handleda (Sahlin, 2004).

Cole (2005) beskriver i sin studie hur de brittiska specialpedagogerna stöter på liknande hinder i sin yrkesutövning. Ofta leder avsaknad av ett tydligt mandat för att delta och leda det förebyggande arbetet samt en alltför stor bredd i uppdraget till att specialpedagoger i Storbritannien fastnar i det åtgärdande arbetet och på så sätt inte kan bidra till den förväntade utvecklingen. Även otydlighet kring uppdraget och olika aktörers möjlighet att tolka uppdraget utifrån egna erfarenheter, kunskap och föreställningar kan leda till ett kontraproduktivt arbete som påverkar möjligheterna till inkludering negativt.

Malmgren Hansen (2002) menar att den förändrade specialpedagogrollen, med ett grupp- och verksamhetsfokus istället för det tidigare individfokuset, har inneburit en utmaning för den svenska skolan. Att specialpedagogen skulle handleda och delta i den pedagogiska utvecklingen var banbrytande och då stödet från skolledningen ofta var svagt, gjorde avsaknaden av mandat att den förändrade yrkesrollen hade svårt att få erkännande i verksamheten. Lansheims studie från 2010 visar att den större delen av specialpedagogers arbetstid alltjämt avsätts till individuell undervisning med kompensatoriskt syfte. Andelen specialpedagoger som har betydande andel handledning och skolutvecklande arbete i sitt uppdrag är få. Detta antas bero på att det kategoriska perspektivet fortfarande har allmän utbredning och att det relationella perspektivet fortfarande har svårt att vinna erkännande och därmed påverka specialpedagogens yrkesroll.

Lindqvist (2013) problematiserar hur den specialpedagogiska verksamheten organiseras, hur specialpedagogens yrkesroll utformas och hur verksamheten kan möta kravet på inkludering av elever i behov av stöd. Då det specialpedagogiska arbetet är vagt formulerat i styrdokumentet finns det enligt Lindqvist utrymme för personliga tolkningar, vilket kan leda till att parallella system för specialpedagogik och den allmänna pedagogiken skapas i organisationen. När specialpedagogiken blir en parallell verksamhet sker inget ifrågasättande eller problematiserande av den allmänna undervisningen, som då stagnerar i sin utveckling och gamla undervisningsmetoder och lärmiljöer förblir den rådande normen. En sådan verksamhet skapar enligt Lindqvist elever i behov av stöd.

4.4 Sammanfattning

Den tidigare forskningen, som har redovisats om det specialpedagogiska uppdraget på såväl nationell som internationell nivå, ger en bild av ett rådande glapp mellan teori, retorik och praktik där det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken många gånger får stå tillbaka för ett åtgärdande arbete på individnivå. Vidare belyses samsynen eller bristen på sådan inom samt mellan olika yrkesgrupper gällande specialpedagogens del i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Möjliga orsaker till bristande samsyn lyfts fram såsom olika specialpedagogiska perspektiv, skiftande förväntningar på specialpedagogens roll samt avsaknad av tydligt förmedlat mandat och legitimitet att utföra delar av det förebyggande arbetet. Ledarskapets betydelse, hur skolledning identifierar och upptäcker det handlingsutrymme som finns mellan yttre styrning och inre ledning, kommunikationens betydelse samt val av organisation lyfts som viktiga faktorer för möjliggörandet av det hälsofrämjande och förebyggande arbetet.

Den tidigare forskningen lyfter framgångsfaktorer såsom tydligt ledarskap, delat ansvar, medinflytande och en organisation som möjliggör förebyggande arbete. Även balansen mellan att erövra frirummet och den kontroll som utövas på skolan som institution betonas vara en viktig faktor för att kunna skapa engagemang och förutsättningar för det förebyggande arbetet.

5 Teoretiska referensramar

I detta kapitel kommer en presentation av de teorier och teoretiska perspektiv som vi har valt delar av för att betrakta och analysera vårt empiriska resultat utifrån.

Vi har valt att ta med de i specialpedagogiska sammanhang vanliga teoretiska perspektiven: relationellt och kategoriskt perspektiv för att kunna analysera och förstå synen på det specialpedagogiska uppdraget och mer specifikt synen på specialpedagogens roll i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Då studien riktar sitt intresse mot hur informanter på olika nivåer ser på detta arbete samt den inbördes relationen mellan dessa olika grupper och deras uppfattningar, väljer vi även att använda oss av systemteori samt Bergs (2011) teori om frirummet som praktiskt analytiska perspektiv för att förstå konsekvenser av dessa relationer inom organisationen för den specialpedagogiska praktiken.

5.1 Specialpedagogiska perspektiv

De teoretiska utgångspunkterna påverkar ställningstaganden och förklaringar av fenomen. De påverkar även vilket perspektiv man använder när man närmar sig specialpedagogiska frågor (Ahlberg, 2009). Därför anser vi att det är relevant att även ta upp olika specialpedagogiska perspektiv då det är betydelsefullt för vår undersökning hur våra informanter närmar sig dessa frågor.

Då teoribildning inom det specialpedagogiska fältet framför allt vilar på lån från olika vetenskaper och en specifik specialpedagogisk teori saknas har olika perspektiv istället fått betydelse för forskningen (Ahlberg, 2007). Vi har valt att belysa två av dessa perspektiv. Dessa två specialpedagogiska perspektiv benämns med olika namn såsom individperspektivet, det kategoriska eller kompensatoriska perspektivet och det relationella perspektivet (Ahlberg, 2013). Vi väljer att använda benämningarna det kategoriska och det relationella perspektivet.

Det kategoriska perspektivet har sitt ursprung i medicinsk/psykologisk tradition där man försöker identifiera skolsvårigheter utifrån medicinska faktorer och på så vis söka förklaringen till de skolsvårigheter som uppstår hos eleven. Eleven är bärare av problemet, vilket anses vara medfött och på så vis knutet till eleven och kompensatoriska specialpedagogiska insatser anses vara lösningen. Elevens svårigheter anses vara en avvikelse från normen. Testmetoder och diagnostisering används i stor utsträckning av företrädare för detta perspektiv med avsikt att kunna genomföra en differentiering av eleverna (Ahlberg, 2013). Det specialpedagogiska stödet riktas mot en specifik svårighet och utförs av speciallärare eller specialpedagog. Man benämner eleven som en elev *med* svårigheter (Rosenqvist, 2007).

Det relationella perspektivet söker sin förklaring till skolsvårigheter i mötet mellan individ och miljö. Relationer och samspel på individ-, grupp-, skol- och samhällsnivå hamnar således i fokus (Ahlberg, 2013). Genom ett långsiktigt arbete, där fokus ligger på att anpassa undervisningen och verksamheten utifrån elevens förutsättningar, avhjälpas svårigheterna. Detta bör vara ett gemensamt uppdrag för verksamheten utformat med stöd från rektor och specialpedagog. Fokus är således inte elevens svårigheter utan hur skolan anpassar och utformar undervisningen och lärmiljön för att möjliggöra att eleven kan nå på förhand uppställda krav eller mål. Eleven beskrivs som en elev *i* svårigheter (Rosenqvist, 2007).

En stor del av den specialpedagogiska forskningen har länge utgått från ett kategoriskt perspektiv men på senare tid har forskning med ett relationellt perspektiv vunnit mark. Fokus som delaktighet, gemenskap och inkludering och de möjligheter som finns att utforma lärmiljöer som främjar detta har ersatt ett tidigare fokus på normalitet och differentiering av elever och anpassade åtgärder. Förskjutning av fokus kan förklaras med utvecklandet av det relativa handikappbegreppet. Det relationella perspektivet i forskningen är av stor betydelse för att skolan ska kunna nå målet att utveckla en kompetens att möta alla elever (Rosenqvist, 2007).

5.2 Vår förståelsemodell av skolan som ett system

Då vi i denna studie vill fokusera på hur det hälsofrämjande och förebyggande uppdraget uppfattas av ett antal informanter på olika nivåer i skolans organisation, väljer vi att koppla samman det systemteoretiska perspektivet, där tonvikten ligger på samspel och mänskligt handlande, med Bergs teori om frirummet (2011). Genom att använda dessa tillsammans vill vi öka våra förutsättningar att synliggöra och försöka förstå vad som på olika nivåer i skolan som system möjliggör och hindrar det hälsofrämjande och förebyggande specialpedagogiska arbetet i praktiken.

Svedberg (2012) menar att systemteori kan användas för flera olika syften och fungerar som en "paraplyteori", som förklarar hur allt påverkar och påverkas i en ständig interaktion där omvärlden förstås utifrån samspel, mönster och relationer. Med ett systemteoretiskt perspektiv tänker man sig världen som uppbyggd av system som är beroende av varandra och tillsammans bildar en helhet. För att förstå fenomen undersöks delen och helheten, individer och gruppen, gruppen och organisationen i sitt sammanhang. En grundläggande tanke inom systemteorin är att alla system bär på en inneboende strävan efter balans och att systemet fungerar som en helhet på grund av det ömsesidiga beroendet mellan dess delar. Detta innebär att alla former av sociala system behöver hanteras utifrån ett helhetsperspektiv.

Öqvist (2008) förklarar relationers och logiska strukturers betydelse för hur normer tolkas och beslut fattas och menar att det i alla system råder en viss hierarki. Öqvist menar, i likhet med Svedberg, att den växelverkan och kommunikation som uppstår mellan delarna och helheten i systemet får betydelse för de olika nivåerna inom systemet och att dessa inte kan skiljas från sitt sammanhang. Att studera ett system innebär enligt Öqvist att identifiera och analysera de ingående delarna med hänsyn tagen till förutsättningar, relationer, mönster och samspel, vilket för vår del bland annat handlar om att se hur de omgivande faktorerna påverkar ett arbete vars inriktning främst ska vara hälsofrämjande och förebyggande och därmed även specialpedagogens möjlighet att utföra sitt uppdrag.

Berg (2003) benämner det handlingsutrymme pedagoger och skolledare har för *skolans frirum* och har utifrån detta, som ett resultat av intensiv forskning sedan 1970-talet, byggt en teori där skolans komplexitet är utgångspunkten. Den yttre gränsen består enligt Berg av statliga och kommunala regelsystem samt läroplaner och syftar till att formellt styra utvecklingen i den riktning skolans huvudman önskar. Den inre gränsen utgörs av den rådande skolkulturen, som påverkas av bland annat skolans historia, traditioner, gruppnormer och närmiljö. Dessa båda gränser utgör maktcentra och Berg beskriver hur innehållet i skolans arbete styrs av styrkeförhållandet mellan dessa.

Skolutveckling menar Berg kan ses som en process där syftet är att för elevernas bästa identifiera och erövra det outnyttjade frirummet mellan den yttre och inre gränsen. Det är skolornas professionella yrkesgrupper tillsammans med eventuella utvecklingsledare som

aktivt ska söka efter dessa gränser. Dessa yttre och inre gränser kan identifieras och utnyttjandet av frirummet kan analyseras genom det som Berg benämner kulturanalys. Kulturanalysen görs i två analyser som kompletterar varandra. Den första analysen syftar till att fånga den rådande skolkulturen. Det kan göras genom intervjuer eller brevform där personalen får resonera kring rådande kultur med fokus på samverkan, planering och förändring. Den andra analysen har fokus på organisation, personal och elever. Båda dessa analyser identifierar organisationens inre gränser. De yttre gränserna kan synliggöras i en så kallad dokumentanalys. Denna modell för skolutveckling syftar till att minska glappet mellan förståelsen av uppdraget till hur det i praktiken organiseras (Berg, 2003).

Det finns enligt Berg vidare två olika sätt att implementera skolutveckling på. Det första sättet är en så kallad top-down process, där politiker fattar beslut som förvaltningen ser till att skolorna genomför. Det andra sättet att implementera skolutveckling på är en så kallad bottom-up process. I en bottom-up process ges de som verkställer besluten ett större tolkningsutrymme vad det gäller form och innehåll. Besluten utgår dessutom i högre grad ifrån det som verksamheten uppfattar som ett tänkbart utvecklingsområde och ett noggrant analysarbete av verksamhetens förutsättningar och behov har föregått besluten. Att erövra frirummet är en bottom-up process. Hur beslut tas emot är beroende av den tidigare beskrivna aktörsberedskap, det vill säga den mottaglighet för att genomföra reformer som organisationen besitter (Berg, 2003).

Bergs teori om frirummet och vikten av ett bottom-up perspektiv finner stöd i den amerikanske forskaren Senges (2006) teori om en lärande organisation. Han beskriver i likhet med Berg, utifrån en systemteoretisk utgångspunkt inom organisationsteori, hur en organisation kan utvecklas och stärkas. En sådan organisation bygger på interaktion mellan individerna där kommunikationen är en förutsättning för utveckling. För att undanröja hinder för lärande behöver organisationen analysera processer inom systemet och problem i dessa. Enligt Senge behöver självstyret i en lärande organisation vara stort då individer lär sig mest när de känner eget ansvar för sitt lärande. Därför behöver också organisationen vara decentraliserad så besluten ligger så nära individerna som möjligt.

Gjems (1997) konstaterar att man kan vidga förståelsen för olika situationer och verksamheter genom att utforska skillnader, samband och konsekvenser mellan olika individers eller yrkesgruppers perspektiv inom systemet, vilket i vårt fall innebär skolan som organisation i den geografiskt avgränsade del av en kommun som vi vill undersöka och försöka förstå. Gjems menar vidare att system utgår från en inre och en yttre styrning, vilka inte ska blandas ihop med det Berg (2003) benämner inre och yttre gränser även om det förekommer vissa likheter. Den inre styrningen består enligt Gjems av interaktion och handlingar mellan individer inom systemet. Med den yttre styrningen menar Gjems hur systemet anpassar sig till omgivningen samtidigt som den i sin tur anpassar sig till systemet. Utan att studera delarna var för sig kan vi inte förstå helheten. I vår studie handlar det därför om att försöka se sambanden mellan olika beståndsdelar i skolans komplexa system.

6 Metod

Kapitlet inleds med en beskrivning av studiens metodologiska utgångspunkter och redogör därefter för studiens genomförande och analys. Avslutningsvis tar kapitlet upp reflektioner kring reliabilitet, validitet och generaliserbarhet samt etiska överväganden. Våra tidigare erfarenheter och kunskap har gett riktning åt vårt sökande och styrt vårt val av teoretisk ansats, perspektiv samt strategier i vårt forskningsarbete utifrån studiens syfte och vår förförståelse. Att klargöra för oss själva hur vår egen förförståelse ser ut har därför varit en viktig del i processen för att kunna göra en så objektiv undersökning som möjligt (Ödman, 2007).

6.1 Metodologiska utgångspunkter

Inspiration till studiens struktur och metodval har huvudsakligen hämtats från Bryman (2013), Kvale och Brinkmann (2014), Merriam (2011) och Stukát (2011). De frågeställningar som vi i studien avser undersöka är de som har avgjort våra val av såväl teori som metodologiska tillvägagångssätt. Studien utgår från det kvalitativa synsättet där det handlar om att tolka och förstå företeelser snarare än att kunna mäta och förutse. Detta kvalitativa synsätt har vuxit fram ur de filosofiska inriktningarna fenomenologi och hermeneutik (Stukát, 2011). Med en kvalitativ ansats är det förståelse av process snarare än produkt som står i fokus (Merriam, 2011).

6.2 Fallstudie som design

Som forskningsdesign har fallstudie valts utifrån föreliggande studies syfte och frågeställningar. Merriam (2011) menar att fallstudier är lämpliga att använda sig utav då fokus ligger på specifika situationer, företeelser eller individer och “/.../ riktar uppmärksamheten mot det sätt varpå grupper av människor hanterar problem av olika slag utifrån ett helhetsperspektiv” (Merriam, 2011, s. 26). Fallstudieforskning beskrivs vidare vara lämplig då syftet är att förstå frågor som uppstår i praktiken och som rör process och förståelse om vad, varför eller hur någonting sker (Merriam, 2011). Valet av fallstudie möjliggör ”ett detaljerat och ingående studium av ett enda fall” (Bryman, 2013, s. 73), vilket i denna studie innebär ett specifikt pedagogiskt och geografiskt avgränsat verksamhetsområde inom en kommun. Även om syftet inte är att generera allmängiltiga slutsatser är förhoppningen att studien ska kunna bidra till ökad förståelse för några av de faktorer, som kan påverka hur det hälsofrämjande och förebyggande elevhälsoarbetet konkret kan utformas och utvecklas i linje med styrdokumentens formuleringar kring det specialpedagogiska uppdraget.

6.3 Kvalitativ intervjumetod

Den vanligaste forskningsmetoden i kvalitativa studier är intervju och de mest förekommande formerna av intervju är ostrukturerad eller semistrukturerad intervju. Enligt Kvale och Brinkmann (2014) har den kvalitativa forskningsintervjun till uppgift att försöka förstå världen ur informantens synvinkel och utveckla mening ur informantens erfarenheter. Genom att välja semistrukturerade intervjuer får vi möjlighet genom att ställa följdfrågor och genom att följa upp olika teman som informanten lägger fram att skapa en helhetsförståelse (Stukát, 2011).

Semistrukturerade intervjuer innehåller ett mått av flexibilitet som gör att intervjun blir följsam och kan anpassas efter hand. Då kan intressanta och viktiga frågor ställas när möjlighet dyker upp i intervjun och forskaren kan be informanten utveckla och förtydliga sina svar som då blir fylliga och innehållsrika (Bryman, 2013). Att välja den semistrukturerade intervjun framför den ostrukturerade intervjun kan även motiveras av att det är enklare att komma åt de specifika frågeställningar vi har, då vi med hjälp av en intervjuguide styr innehållet i en viss riktning. I studier som i vårt fall där fler än en forskare är involverad och vi genomför intervjuer på olika skolor, ger den semistrukturerade intervjun en större möjlighet till jämförande av resultatet än den ostrukturerade intervjun (Bryman, 2013).

För att kunna genomföra kvalitativa intervjuer med bra resultat är det av stor vikt att forskaren är ordentligt insatt i det ämne som ska behandlas. I vårt fall handlar det om att vara insatta i hur aktuella styrdokument, såsom Skollag och läroplan, lokala policydokument samt eventuella arbetsbeskrivningar beskriver specialpedagogens hälsofrämjande och förebyggande arbete. För att förstå och kunna tolka informanterna är det dessutom viktigt att orientera sig i miljön och de rådande förutsättningarna på deras arbetsplatser (Bryman, 2013).

6.4 Urval

Utifrån studiens syfte och frågeställningar har vi valt att avgränsa vår analysenhet till en geografisk enhet inom ett pedagogiskt verksamhetsområde i en västsvensk kommun. Merriam (2011) menar att det inom ett definierat fall kan finnas otaliga människor som kan intervjuas och dokument som kan läsas och att forskaren därmed behöver göra ett urval. För att öka möjligheten att få svar på studiens frågeställningar har urvalet skett utifrån kännedom om ett pedagogiskt verksamhetsområde, vilken vi fick genom att verksamhetschefen för området är en informant som vi kom i kontakt med under den första terminen på specialpedagogutbildningen.

Detta innebär att vi valt att göra ett strategiskt val av kommun och dess verksamhet för att belysa ett exempel på hur relationen mellan styrning och specialpedagogisk verksamhet kan se ut. Detta gäller även resterande urval som har gjorts på samtliga skolor, vilka ingår i det ena av verksamhetschefens två geografiskt avgränsade pedagogiska enheter. Vi har även valt att intervju utvecklingsledaren för elevhälsan på kommunens förvaltning för förskola och grundskola för att få ytterligare en dimension kring frågor om ledning och styrning inom kommunen. Då vi valt informanter med befattningar på olika ledarpositioner och informanter med specialpedagogisk kompetens på skolorna som är relevanta för vår undersökning kan urvalet beskrivas vara av ett målstyrt och strategiskt slag (Bryman, 2013; Merriam, 2011). Denna urvalsteknik inom kvalitativ forskning rekommenderas då syftet är ”att skapa överensstämmelse mellan forskningsfrågor och urval” (Bryman, 2013, s. 434). Att vi avgränsar våra intervjuer till en verksamhetschef, en utvecklingsledare, fem rektorer och fyra specialpedagoger beror framför allt på tidsmässiga skäl. Ett större antal informanter skulle bli allt för tidskrävande samt riskera att ge en ohanterlig mängd data i förhållande till de tidsramar vi har för vår undersökning. Vår ambition är att nå ett djup i vår bearbetning och analys av vårt insamlade empiriska material. Med ett större antal informanter skulle risken öka att analysen av tidsbrist blir ytlig och därmed inte ger någon ny förståelse eller kunskap, vilket är själva poängen med kvalitativa studier. Enligt Trost (2010) är ett begränsat urval som kan hanteras med stor kvalitet att föredra framför ett stort urval.

6.4.1 Presentation av fallet

Vår undersökning har genomförts i en västsvensk kommun med en befolkning på ca 80 000 invånare. Kommunen har liksom övriga kommuner i Sverige en politisk organisation och en förvaltningsorganisation. De borgerliga partierna har flest platser i kommunfullmäktige och därmed makten i kommunen. Urvalet till vår studie utgörs av informanter knutna till en geografiskt avgränsad pedagogisk enhet inom ett av tre pedagogiska verksamhetsområden i kommunen. Rektorer och specialpedagoger på samtliga grundskolor (F-9) i detta område, en verksamhetschef samt en utvecklingsledare knuten till den aktuella kommunens förvaltning för Grundskola och Förskola intervjuades för vår undersökning skull.

6.5 Genomförande

I följande avsnitt redogör vi för genomförandet av undersökningen. Efter att inledningsvis ha skapat oss en bild av den tänkta urvalsgruppen följde en period av att fördjupa oss inom forskning och annan för studien relevant litteratur. Vi valde därefter att avgränsa vårt ursprungliga problemområde, delvis ändra våra metodval och påbörja skrivprocessen med vår undersökningsplan som grund. Därefter tog arbetet med insamling av empiri, tolkning och analys vid. Vi har båda läst tidigare forskning och övrig litteratur samt diskuterat den gemensamt men delvis delat upp litteraturen mellan oss, vilket även gäller den efterföljande skrivprocessen. Beträffande insamlingen av empirin så genomfördes inledningsvis de båda intervjuerna med informanter på förvaltningsnivå gemensamt, men vi valde därefter på grund av tidsramen och praktiska skäl att dela upp de resterande med rektorer och specialpedagoger mellan oss. Vi transkriberade de intervjuer vi själva hade genomfört men efterföljande resultat- och analysarbete har vi genomfört tillsammans.

En intervjuguide konstruerades utifrån studiens forskningsfrågor genom att formulera ett antal öppna frågor med syfte att fördjupa vår förståelse för informanternas uppfattningar om de fenomen vi avser att undersöka. Larsson (1986) menar att det inte går att säkerställa att informanter svarar på det som intervjuaren avser med sina frågor. Med en semistrukturerad intervju finns emellertid utrymme att formulera om och utveckla frågor för att öka sannolikheten att informanten svarar på det intervjuaren avser få svar på. Inför genomförandet av intervjuerna genomfördes tre pilotintervjuer, där vi intervjuade varandra samt en rektor utifrån flera syften. Dels ville vi säkerställa att intervjuguiden fungerade tillfredsställande, att frågeställningarna ledde till den efterfrågade fördjupade förståelsen och att språket upplevdes tydligt och enkelt att förstå. Dels ville vi ytterligare synliggöra vår egen förförståelse kring studiens problemområde eftersom denna aldrig går att bortse ifrån (Bryman, 2013; Ödman, 2007).

Vi valde att ta kontakt med tänkta informanter via mail och efter det höra av oss inom en vecka med förhoppning om att boka tid för intervju. Samtliga tillfrågade tackade ja även om vi fick ett sent bortfall på grund av att en av specialpedagogerna precis innan intervjutillfället fick förhinder. Alla informanter ombads avsätta 45 - 60 minuter för intervjuerna vilka genomfördes i avskilda rum på informantens egna arbetsplatser. Dessa platser på informanternas hemmaplan valdes med tanke på att intervjumiljön bör upplevas så trygg och lugn som möjligt (Stukát, 2011). Intervjuerna med förvaltningschefen och utvecklingsledaren genomfördes gemensamt av oss båda. Vår upplevelse är att det var stora fördelar med att genomföra dessa båda intervjuerna inledningsvis tillsammans. På så vis fick vi en gemensam grund att stå på och kunde tillsammans utveckla lämpliga följdfrågor att utgå ifrån i våra följande intervjuer.

Intervjuer med specialpedagoger och rektorer delades upp mellan oss och genomfördes således med enbart en intervjuare på plats.

Innan vi inledde intervjuandet ställde vi oss frågan om hur materialet skulle bearbetas och analyseras på lämpligaste sätt för att se till att vi skulle få rätt underlag inför analysen. Valet att använda digital ljudinspelning gjordes för att vi som intervjuare skulle kunna förhålla oss aktivt lyssnande och därmed få frihet att koncentrera oss på ämnet och vad som sades med avsikt att kunna ställa lämpliga och förtydligande följdfrågor. Genom denna teknik registrerades såväl orden som sades som sättet det sades på i permanent form, vilket gav oss möjlighet att återvända flera gånger för omlyssning vid behov. Under intervjuerna fördes även anteckningar och noteringar kring särskilt intressanta utsagor.

6.6 Bearbetning och analys av empiri

Grundläggande tekniker i kvalitativ dataanalys har använts för att bearbeta och analysera empirin (Bryman, 2013). För att göra intervjuerna hanterbara och tillgängliga för analys skrevs dessa i direkt anslutning till att de genomförts ut och blev på så sätt enligt Kvale och Brinkmann (2014) själva inledningen i den analytiska processen. Att transkribera innebär att transformera, och att skriva ut intervjuer innebär konstruktioner från det muntliga språket till det skrivna språket. Dels blir konsekvensen en förlust av kroppsspråk med rörelser och gester. Dels innebär det att rösten, intonationen och andningen försvinner. Det krävs med detta förfarande en medvetenhet om att flera betydelsefulla aspekter i samtalet därmed riskerar att gå förlorade (Kvale & Brinkmann, 2014).

Att skriva ut en intervju innebär i någon mening en tolkning. Då vi är två personer, som intervjuat och transkriberat var för sig, har vi inför detta gemensamt diskuterat och strävat efter att komma fram till en form av utskrift som lämpar sig för vårt forskningssyfte. Resultatet av våra övervägningar ledde oss fram till en mer flytande skriftlig form än en ordagrann korrekt utskrift. Genom det Kvale och Brinkmann (2014) benämner meningskoncentrering har fokus legat på att finna meningen i det som sagts i intervjuerna. Meningskoncentrering bygger på att långa uttalanden dras samman i kortare formuleringar där själva kärnan i innebörden återges. Anteckningar från intervjuerna pekade ut särskilt intressanta delar som avlyssnades extra noggrant. Därmed fick vi en god grund att utgå ifrån i den följande analysen och möjlighet att systematiskt undersöka likheter, skillnader och variationer inom och mellan resultaten från de olika intervjuerna.

De transkriberade utskrifterna lästes igenom flera gånger med avsikt att ge en överblick samt för att med systematik och utifrån studiens syfte och frågeställningar upptäcka mönster och teman (Merriam, 2011). Under genomläsningarna fördes anteckningar och efter hand växte allt tydligare mönster och kategorier bland utsagorna fram. För att utveckla kategorier krävs enligt Merriam (2011) både ett konvergent och divergent tänkande. Genom konvergens bestäms vad som hör ihop med vad vilket leder till en viss kategori eller ett visst tema. Divergens innebär istället att fylla ut de kategorier och teman som redan har namngetts. Genom att färgkoda de utskrivna intervjuerna utifrån de framväxande kategorierna och markera meningsbärande delar och verifierande citat under dessa fick vi en allt tydligare struktur och överblick av det insamlade materialet, vilket efter hand gav oss möjlighet att upptäcka ytterligare underkategorier. Flera delar av intervjuerna vi tidigt i processen valde att ha med insåg vi ju längre vi kom var ovidkommande för studien och sorterades slutligen bort.

Genom att arbeta induktivt har vi haft för avsikt att utifrån intervjuerna förutom att identifiera mönster även söka möjliga förklaringar till dessa mönster. Med inspiration av hermeneutiska principer för texttolkning ser vi oss som medskapare i tolkningen av materialet (Kvale & Brinkmann, 2014). Inom hermeneutiken vill man genom tolkning öka förståelsen av och mellan människor. Den ursprungliga "hermeneutiska cirkeln", som idag enligt Ödman (2007) har ersatts av den "hermeneutiska spiralen", innebär en öppen process med en växelverkan mellan delar och helheter. Med en hermeneutisk ansats tänker vi oss således att våra egna erfarenheter och förståelsehorisonter påverkar och påverkas av hur vi förstår den insamlade empirin. Detta kan ses som en tillgång i bearbetningen men Ödman (2007) menar att medvetenhet samtidigt krävs om hur det kan påverka resultatet, vilket har gjort det nödvändigt att vi under studiens gång kontinuerligt reflekterat och diskuterat för att i möjligaste mån även kunna redogöra för dessa och på så vis öka trovärdigheten för studiens resultat.

I processen med att skapa mening och ytterligare förklara samband har empirin avslutningsvis tolkats och analyserats utifrån studiens teoretiska referensram och tidigare forskning. Kvaliteten på analysen är liksom intervjufasen enligt Kvale och Brinkmann (2014) beroende av forskarens hantverksskicklighet, ämneskunskaper, språkliga medvetenhet och förmåga att använda valda analysverktyg. Att vi har varit två under denna process har gjort att vi kontinuerligt har kunnat ifrågasätta och diskutera våra metodologiska val, vår förförståelse och tolkning och har med hjälp av varandra både kunnat vidga våra förståelsehorisonter och nått en allt djupare förståelse av meningen.

6.7 Studiens reliabilitet, validitet och generaliserbarhet

Enligt Stukát (2011) handlar en studies reliabilitet om hur bra mätinstrumentet är på att mäta. Han menar att ordet mätning är något man ofta sätter i samband med kvantitativa studier, men att det även kan vara lämpligt att använda sig av vid kvalitativa undersökningar där flera reliabilitetsbrister kan finnas med som behöver diskuteras i relation till studiens trovärdighet. Denna studies datainsamlingsmetod bygger på semistrukturerade intervjuer och vid dessa utgör frågeguide, ljudupptagning, anteckningar och intervjusituationernas kontext faktorer som kan påverka reliabiliteten.

Validiteten är beroende av reliabiliteten och handlar i sin tur om hur väl mätinstrumentet mäter det som avses att mätas. I detta avseende får vår förmåga att avgöra hur väl studiens syfte och frågeställningar överensstämmer med val av metod och mätinstrument stor betydelse i förhållande till de data som framkommer vid intervjuerna. Vad beträffar generaliserbarheten är vår ambition inte att ge en bild av hur det hälsofrämjande och förebyggande specialpedagogiska uppdraget uppfattas och förstås generellt. Däremot vill vi visa kvalitativt olika sätt som informanterna i denna studie uppfattar och beskriver uppdraget med särskilt fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Vi vill även belysa olika faktorer som informanterna upplever kan påverka detta arbete i praktiken.

Stukát (2011) menar att man inom kvalitativ forskning kan stärka förtroendet genom att motivera sina val, utförligt beskriva hur man får fram resultaten i studien samt noggrant redogöra för felkällor. Att vi är två personer som tillsammans tolkar, analyserar, tar fram beskrivningskategorier, identifierar de olika uppfattningar som framkommer i empirin och hjälps åt att klassificera dessa samt bedömer de resultat och slutsatser som vi kommer fram till kan i detta avseende påverka reliabiliteten i positiv riktning.

6.8 Etiska överväganden

I planeringsfasen för vår studie och inför kontakter med tänkta informanter utgick vi från Vetenskapsrådets (2002) forskningsetiska riktlinjer vilka delas in i informationskrav, samtyckeskrav, konfidentialitetskrav samt nyttjandekrav. För vår del handlar informationskravet om att vi delgett våra informanter de förutsättningar och villkor som deltagandet i studien innebär. Villkoren handlar om frivillighet och rätt att avbryta sin medverkan när som helst. Informanterna har fått information om detta i det missivbrev vi skickade ut inför intervjuerna. Samtyckeskravet innebär att informanterna själva har rätt att bestämma över sin medverkan och således ställer upp på villkoren för studien.

Vad beträffar det tredje kravet tänker vi liksom Kvale och Brinkmann (2014) att hänsyn till sekretessen tas genom att vi förvarar det insamlade materialet på ett säkert sätt och att vi säkerställer att informanternas identitet inte på något sätt ska kunna gå att avslöja för de som läser den färdiga rapporten. Slutligen har vi även i missivbrevet informerat om att det insamlade materialet vi arbetar med endast kommer att användas inom ramen för detta examensarbete och att den färdiga uppsatsen kommer att publiceras i Göteborgs Universitets elektroniska arkiv för studentuppsatser.

7 Resultat

Utifrån studiens frågeställningar har de olika teman hämtats som ligger till grund för presentationen av empirin: *Hur det specialpedagogiska uppdraget med fokus på hälsofrämjande och förebyggande arbete uppfattas och förstås, Ramverk och Organisation samt Ledarskap*. I slutet av varje tema följer en sammanfattning. Informanterna är indelade i följande kategorier: tjänstemän på förvaltningsnivå, rektorer på skolnivå samt specialpedagoger. Informanterna på förvaltningsnivå består av en utvecklingsledare och en verksamhetschef, på skolnivå fem rektorer och fyra specialpedagoger. Samtliga har i resultatredovisningen oidentifierats och istället benämnts med en bokstav och en siffra beroende på vilken informantgrupp de tillhör. Tjänstemännen på förvaltningsnivå: F1 och F2, rektorerna på skolnivå R1, R2, R3, R4 och R5 samt specialpedagogerna Sp1, Sp2, Sp3 och Sp4.

7.1 Hur det specialpedagogiska uppdraget med fokus på hälsofrämjande och förebyggande arbetet uppfattas och förstås

Enligt tjänstemän på förvaltningsnivå:

Verksamhetschefen delar med sig av sin vision där skolan är en trygg verksamhet för både elever och personal och där en bred syn på normalitet råder. Att arbeta mot en skola där alla känner sig inkluderade är målet. På förvaltningsnivå är man samstämmiga i att ansvaret för en skolas hälsofrämjande och förebyggande arbete ligger på respektive skola och rektor. Informanterna har enligt egen utsago en mer övergripande roll och arbetar för att inspirera och uppmuntra rektorernas verksamhet.

Både verksamhetschef och utvecklingsledare är överens om att specialpedagoger och speciallärare har betydelsefulla roller i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet, men beskriver faktorer som gör att det kan vara svårt för de olika yrkesrollerna att få genomslag i praktiken. Informanterna menar att förväntningar på yrkesrollerna skiftar och att ett tydligt förmedlat mandat är en förutsättning för att vinna legitimitet i praktiken:

Jag ser specialpedagogen främst i den konsultativa, utredande och utbildande, coachande, stödjande rollen. De kan jobba med handledning, stötta lärarna att identifiera hinder och möjligheter, organisera klassrummet och arbeta med pedagogers förhållningssätt. (F1)

Vad som är viktigt som specialpedagog är att man vågar utmana. Där får förstås rektor se till att det är uttalat i hela kollegiet att det ingår i specialpedagogens uppdrag att få personalen att tänka i nya banor. Gör man inte det blir det svårt. (F2)

Vidare menar verksamhetschefen att det i kommunen saknas en gemensam förståelse för det specialpedagogiska uppdraget med en gemensam plattform att utgå ifrån och även att det saknas en långsiktig utbildningspolitisk tanke med de olika utbildningarna:

Om jag ska vara ärlig så brister vi lite där. Vi har inte resonerat så mycket om det den senaste tiden. Vi klumpar nog ihop det ganska friskt och man gör nog väldigt olika. (F1)

Enligt rektorer:

Det råder en samsyn hos rektorerna kring hur det specialpedagogiska uppdraget bör uppfattas. Samtliga informanter ser vikten av ett inkluderande förhållningssätt som utgår från en stabil värdegrund, tidiga insatser, kompetenshöjande insatser och en stödjande, handledande funktion som viktiga komponenter i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. En av informanterna påpekar att för att "en skola för alla" ska bli verklighet måste två viktiga grundbultar finnas; goda relationer mellan pedagoger och elever samt en känsla av sammanhang - KASAM.

Här har specialpedagogen ett viktigt uppdrag i att vara den överbryggande länken mellan elev och lärare och bör vara den som kan hjälpa och stödja lärare i deras förmåga att utveckla goda relationer till sina elever samt skapa ett inkluderande förhållningssätt. (R2)

Informanterna beskriver det förebyggande arbetet som ett viktigt arbete som dock kan behöva lyftas fram då det inte är lika konkret och lätt att identifiera som det åtgärdande arbetet. Elevhälsans arbete beskrivs som en stödfunktion åt det vardagliga arbetet.

Vi försöker tänka på den specialpedagogiska funktionen som stödjande för att alla ska kunna lyckas i sitt arbete. (R5)

Att det förebyggande arbetet till stor del handlar om tidiga insatser är rektorerna eniga om. Det kan handla om tidigt upptäckt av läs- och skrivproblematik, att se tidiga tecken på problematisk skolfrånvaro och att skapa trygga och väl genomtänkta stadieövergångar.

Jag tolkar det som att vara före och innan sådant händer som kan innebära att elevernas lärande och utveckling missgynnas. (R4)

Majoriteten av informanterna betonar vikten av att öka samtliga pedagogers förmåga att upptäcka hinder och möjligheter i skolans verksamhet, utveckla lärmiljöer, arbetsformer och arbetssätt.Handledning, fortbildning som riktar sig till samtliga yrkeskategorier och ett medvetet arbete för att skapa inkluderande och trygga skol- och fritidsmiljöer är exempel på det övergripande hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken. Informanterna beskriver samstämmigt hur specialpedagogerna inom ramen för sitt uppdrag uppmuntras att med sitt ”helikopterperspektiv” arbeta hälsofrämjande och förebyggande inom olika områden, även om det inte alltid sker i den utsträckning de skulle önska. Rektorerna ger unisont uttryck för en önskan om att en större del av specialpedagogernas tid ägnas åt handledning med syfte att utveckla hela kollegiets förhållningssätt och kompetenser. Hur man prioriterar och lägger upp handledningen styrs enligt informanterna av elevernas behov, vad pedagogerna i verksamheten efterfrågar samt av förutsättningar i ekonomi, schema och organisation. Även specialpedagogernas personlighet, intressen och förmåga ges som förklaringar till att handledning kan få ett litet utrymme i verksamheten:

Jag tänker att det är väldigt personbundet, ledarskap och kunskap såklart men ska man nå ut och fram som specialpedagog behöver man ha en känsla för hur man ska föra ut sitt uppdrag utan att slå lärarna i huvudet med det... (R2)

Enligt specialpedagoger:

Även specialpedagogerna är samstämmiga i sin uppfattning och förståelse av vad det hälsofrämjande och förebyggande arbetet innebär. Informanterna beskriver hur de i sin yrkesroll kan agera som kvalificerad samtalspartner, fungera som stöd i utvecklandet av lärmiljöer och hur detta utgör viktiga komponenter i det förebyggande specialpedagogiska uppdraget. Ingen av de fyra specialpedagogerna i studien menar vidare att det i någon större utsträckning förekommer kontinuerlig handledning i annat än åtgärdande syfte på deras skola och att handledningen främst består av möten för reflektion och coachande samtal.

Det innebär för mig att det egentligen inte handlar om regelrätt handledning utan mer om samtal och konsultationer kring olika saker och frågor. (Sp3)

Min roll ska vara att stötta pedagogerna och jag utgår ifrån vad de själva upplever behöver förändras i miljön, vilka verktyg och strategier de känner att de behöver. (Sp1)

Tidiga insatser framhålls som en viktig del av uppdraget. Att screena elever för att identifiera hinder i ett tidigt skede och att arbeta med studieövergångar är exempel på tidiga förebyggande insatser.

En period hade vi möjlighet att arbeta mot årskurs 6 för att skapa en bra övergång. Vi var ute på våra F-6 skolor där vi får elever ifrån och träffade elever i behov av stöd ett par timmar i veckan. Det var en jättebra förebyggande insats. Vi hade fått kritik från Skolinspektionen om brister vid övergången så därför gjorde vi så. (Sp2)

I likhet med rektorerna lyfter en av specialpedagogerna hur viktigt det är att arbeta aktivt med att implementera ett relationellt förhållningssätt. Särskilt i en tid då allt ska mätas, testas och jämföras, ofta med ett fokus på prestation. Hen menar att man får se upp så man inte åter hamnar i ett kategoriskt tänk.

I det förebyggande och hälsofrämjande arbetet måste vi utgå mer från elever i behov av stöd i deras kontext. Vår kommun har blivit väldigt inriktade på tester och percentiler hit och dit. Vi måste se till var barnen befinner sig. Det blir svårt att arbeta mer relationellt om fokus ligger på tester och nationella prov. Då blir det lätt kategoriskt igen. (Sp4)

Samtliga informanter lyfter fram exempel på hur det i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet främst läggs fokus på organisations- och gruppnivå. Uppfattningarna går emellertid isär i frågan kring hur stor del av tiden specialpedagogen bör arbeta direkt mot eleverna. Framför allt två av de fyra specialpedagogerna i studien beskriver hur de som en följd av andra yrkeskategoriers förväntningar samt skolans ekonomi och elevernas behov, tvingas jämka och arbeta mindre hälsofrämjande och förebyggande med exempelvis skolutveckling, handledning och modellerande av undervisning och lärmiljöer än de själva skulle önska. Istället lägger de den största delen av sin tid på arbete direkt med eleverna:

I nuläget arbetar vi inte förebyggande alls. Jag och min kollega har en liten grupp med några fasta elever och en ganska stor grupp med elever som kommer till oss då och då. Det jag skulle vilja göra är att gå ut i klasserna, handleda kollegor, träffa oroliga lärare och bolla idéer, vara med och stötta på arbetslagsträffar men vi gör ingenting sådant idag. (Sp2)

Att det förekommer att andra professioners förväntningar på och förståelse av det specialpedagogiska uppdraget skiljer sig från den egna uppfattningen förklarar tre av fyra informanter med att uppdraget är så mångfacetterat så det kan vara svårt att greppa. Samma informanter ger uttryck för att det i olika grad saknas struktur och mandat för deras roll i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet på skolorna. Den fjärde informanten menar dock att hans roll är så tydligt förmedlad att det aldrig ger upphov till krockande förväntningar.

7.1.1 Sammanfattande resultat och analys av uppfattningar och förståelse av det specialpedagogiska uppdraget

En viss samsyn mellan de olika informanterna i studien kan framförallt i retoriken mejslas fram då det gäller uppfattningen av hälsofrämjande och förebyggande arbetet. På samtliga nivåer lyfter man att elevhälsan bör vara en stödfunktion där handledning har en viktig roll och att tidiga insatser, skapande av förtroendefulla relationer samt undanröjande av hinder i lärmiljön är hörnstenar i arbetet. Ett förebyggande, salutogent fokus framhålls framför det åtgärdande arbetet hos samtliga informanter. Denna uppfattning stämmer tydligt överens med kommunens tidigare policydokument för elevhälsan som inspirerats av Partanens (2012) tankar om hur man utvecklar elevhälsan.

I praktiken är samsynen kring uppdraget dock inte lika tydligt framträdande. En samsyn på respektive nivå kan utläsas i informanternas utsagor, men det som från förvaltningsnivå förs fram starkt och som kan liknas vid en vision, tycks tappa kraft ju längre ifrån denna nivå man kommer i styrkedjan. På specialpedagognivå framgår det tydligt att visionen om det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i verkligheten är svår att förverkliga. I det vardagliga arbetet utgör ekonomiska ramar, lokalernas beskaffenhet, tillgång på tid och elevantal enligt informanterna hinder för att det ska kunna råda en balans mellan det förebyggande och åtgärdande arbetet.

Handledning är den förebyggande handling som lyfts fram av samtliga informanter som mycket betydelsefull men som resultatet indikerar trots detta utförs i ringa omfattning. På samtliga

nivåer framhåller man att det är viktigt att bereda plats i organisationen för handledning och att ge ett tydligt mandat för specialpedagogen i rollen som handledare men att det också kan vara personbundet. Om handledning sker är det sällan i processform. Det handlar mer om coachande enstaka samtal för att snabbt finna lösningar på ett fristående problem, en slags handledning som känns igen från den finska skolkontexten där handledning enligt Sundqvist (2014) består av effektiva möten med ett åtgärdande och lösningsinriktat fokus.

Förväntningarna på specialpedagogens roll i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet skiftar enligt informanterna. Både på rektors- och specialpedagognivå finns det förväntningar att specialpedagogen ska utföra ett mer renodlat specialläraryupdrag, det vill säga ägna en stor del av sin tid på individuell undervisning. Som förklaring används organisatoriska faktorer, begränsade ekonomiska resurser samt en uttalad förväntan från lärarna att specialpedagogen ska arbeta med individuell undervisning.

7.2 Ramverk och organisation

Enligt tjänstemän på förvaltningsnivå:

Verksamhetschefen beskriver hur lokal skolpolitik tillsammans med de nationellt uppsatta målen och riktlinjerna ger ramar för kommunens pedagogiska verksamhet och därmed även för det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken. Ekonomi, tjänsteplanering och lokalplanering är enligt verksamhetschefen några av de större områden, som ligger under huvudmannens ansvar och som kräver en stark styrning. Det främsta styrinstrumentet menar verksamhetschefen är rektorerna. Då man i den aktuella kommunen omorganiserade för ett par år sedan ritades bland annat de geografiskt avgränsade pedagogiska verksamhetsområdena om och den enhet som tidigare samlat kommunens specialpedagoger centralt lades ner. Detta resulterade i att ett större ansvar för det hälsofrämjande och förebyggande elevhälsoarbetet numera ligger på respektive rektor eller förskolechef. I syfte att varje enhet själv ska "äga" sina problem uppmuntras de från förvaltningens sida att själva lösa sina ärenden:

Det är rektor eller förskolechef som äger sin skolenhet och ska styra den enligt skollagen. Huvudmannen ska vara behjälplig men meningen är att saker och ting ska komma mer underifrån. Principen är att var och en ska lösa sina egna problem på hemmaplan och inte lyfta det till någon annan instans vilket det lätt blir när man har centrala enheter. (F2)

Vi har medvetet försökt, vilket kanske kan uppfattas som ansvarslost, att nedmontera de centrala grupperingarna. Vi ville få bort den standardiserade tanken att elevhälsa styrs uppifrån men det kämpar vi med än idag. Något jag har lagt märke till, är att finns det någon extra kategori med folk som kan göra det som är svårt så låter gemene man bli att engagera sig i frågan. Jag kallar detta för "annanism", d v s om det finns någon annan som kan ta hand om mitt problem så är jag väldigt glad att det sker. (F1)

Samtidigt som de centrala funktionerna har tagits bort, det kommungemensamma policydokument för elev- och barnhälsan som tidigare fanns rivits och alla resurser lagts ut på respektive skolenhet ger utvecklingsledaren en bild av att denna maktförskjutning från kommunnivå till lokal skolnivå inneburit flera dilemman:

Uppfattningen lever kvar att det finns en central kassa med pengar som vi kan dela ut vid behov men det finns det ju inte. /.../ Den specialpedagogiska kompetensen skulle fördelas ut till skolorna men tyvärr var det vissa som valde att lämna kommunen i den vevan. (F2)

Då det inte längre finns några kommungemensamma riktlinjer för elevhälsoarbetet är det numera upp till varje rektor att själv avgöra hur elevhälsan ska organiseras och därmed även vilken specialpedagogisk kompetens som ska ingå. Att konsekvensen blivit att elevhälsan utvecklas olika på kommunens skolor ses huvudsakligen som någonting positivt:

Likvärdighet i betydelsen rättvis är av ondo för mig. Likvärdighet är att det ska bli så bra som det kräver och så ska det bli ännu bättre. (F1)

Verksamhetschefen beskriver sin bild av organisationen, där varje skola ska vara en egen stark autonom enhet och lyfter liksom utvecklingsledaren att rektor har ett stort frirum att skapa den organisation han eller hon behöver samt att bestämma hur de kompetenser som finns i verksamheten ska tas tillvara, utvecklas och användas för att nå de statliga och kommunala målen. Ett frirum att röra sig inom är även något som förvaltningens tjänstemän upplever sig ha då de arbetar på uppdrag av nämnden. Att nämnden består av fritidspolitiker ställer krav på att förvaltningens tjänstemän hjälper till att skapa ett helhetsperspektiv och informerar utifrån sin sakkunnighet inom området:

Politikerna talar om vad vi ska göra och vi i förvaltningen får arbeta fram hur. Vägen mot målet får vi alltså tänka ut själva. /.../ Politikerna kan ju komma med vilken idé som helst så vår förvaltningschef är väldigt noggrann med att vi ska lägga fram ordentliga underlag och vi får vara väldigt neutrala och allt ska vila på vetenskaplig grund. (F2)

Enligt rektorer:

Lokala politiska beslut och ekonomiska ramar i förhållande till de intentioner som har formulerats på den skolpolitiska arenan menar informanterna samstämmigt är det som främst styr skolans verksamhet. Även tid och lokala strukturer beskrivs möjliggöra eller hindra det hälsofrämjande och förebyggande arbetet på skolorna. Även informanterna på rektorsnivå ger uttryck för att ha ett stort inflytande och uppmuntras att använda sitt handlingsutrymme:

Verksamhetschefen har sagt att vi får arbeta utifrån våra principer så länge hen får den leveransen som hen behöver. Vi kör väl inom frirummet så kraftfullt som man kan få göra men håller oss ändå inom ramarna. (R5)

Fortfarande är det budget som styr. Det borde inte vara så, man önskar att man kunde hitta lite mer okonventionella lösningar och det uppmuntrar vår verksamhetschef oss att göra. (R2)

Rektors ansvar att förhålla sig till politiska beslut och ramar som styr verksamheten kan enligt informanternas utsagor delas in i ett verksamhetsansvar och ett resultatansvar. Hur man når resultat och även hur man hanterar de krav som kommer uppifrån, gällande dels resultat- och måluppfyllelse och dels resultat på brukarenkäter, råder det emellertid delade meningar om. En av rektorerna beskriver hur det som rektorerna förväntas verkställa kan gå stick i stäv med uppdraget att möta varje elev utifrån individuella förutsättningar och behov:

Verksamhetschefen fungerar som förvaltningens förlängda arm och en del blir superstressade över leveransen uppåt. Det är oerhört viktigt att vi kan möta upp barnens behov. Samtidigt har politiska beslut och styrdokument gått i en helt annan riktning. Å ena sidan basunerar man ut på vartenda ledningsgruppsmöte som vi har att å ena sidan måste vi våga använda hela det friutrymme vi har men i nästa mening är det kontroll kontroll kontroll... (R5)

Det faktum att kommunens gemensamma policydokument har avskaffats har för de flesta rektorer gått obemärkt förbi och ingen uttrycker någon saknad av detta. Majoriteten av informanterna i vår studie säger sig även fortsättningsvis ha valt att behålla skolans egna elevhälsoplan som stöd i verksamheten trots att kravet på denna har försvunnit. Rektorerna menar, liksom informanterna på förvaltningsnivå, att kommungemensamma riktlinjer och styrning inom elevhälsa och det specialpedagogiska området saknas i dagsläget och att man istället utgår från Petri Partanens tankar om elevhälsa och från Skolverkets och Socialstyrelsens *Vägledning för elevhälsan*. Informanterna uttrycker hur de kommungemensamma diskussionerna om elevhälsan har minskat de senaste åren. Ett par av informanterna ser en möjlig förklaring i att ledning och styrning har ändrats på området:

Vi har väldigt lite diskussioner med vår chef kring det specialpedagogiska och förebyggande arbetet och hur vi väljer att organisera och arbeta kring vårt elevhälsoarbete. Varje skola gör numera som de själva väljer. (R4)

Tidigare var verksamhetschefen chef för kurator, skolpsykolog och skolsköterska men nu är det jag som är chef för dem och då har hens engagemang minskat. (R2)

Det bottom-up perspektiv där fokus har flyttats från beslutsfattarna till verkställarna som beskrivits på förvaltningsnivå genomsyrar framför allt en av rektorernas utsagor:

Vi lägger upp vårt arbete helt utifrån underifrånperspektivet så det är bottom-up istället för top-down som gäller. Det handlar bara om det och så länge vi får hålla på med detta utan att någon ska lägga sig i uppifrån känns det helt rätt ur min synvinkel. (R5)

Det faktum att det därmed inte heller finns någon annan än den egna organisationen att vända sig till då problem uppstår verkar informanterna i vår studie väl medvetna om och de ger uttryck för att göra det bästa av situationen utifrån de förutsättningar de har. Huruvida de anser sig klara av de utmaningar som de möter inom ramen för sin egen organisation ges emellertid inte något entydigt svar på.

Om vi vill att någon annan ska lösa problemen som är en del av vårt uppdrag blir det svårt. Jag skulle ju kunna hävda att vi har för lite pengar men vi har de pengar vi har och får organisera arbetet därefter. Vi måste gemensamt se vilka möjligheter vi har. (R1)

Att organisera sin personal med tydlig ansvars- och rollfördelning, tillgång till rätt kompetenser, skapa fungerande rutiner för elevhälsans arbete generellt och för specialpedagogens specifikt, beskriver en av rektorerna skapar möjligheter till det önskvärda förebyggande arbetet.

I alla år som jag har varit rektor har jag sett till att ha rätt folk på rätt plats. /.../ så vi inte börjar hjälpa till lite här och var och helt plötsligt gör helt andra saker än det som är vårt uppdrag. (R1)

Att ha en stark, trygg och följsam organisation gör att man står sig starkare i ett läge av plötsliga ekonomiska åtstramningar eller andra förändringar i grundförutsättningarna, menar flera av informanterna. Detta bör man ta hänsyn till då man genomför omorganisationer eller förändringar i strukturen poängterar en av rektorerna.

Ruckar man mycket på den här tryggheten eller på de strukturerna som är inbyggda i organisationen så ger ju det också en osäkerhet som förs vidare och påverkar eleverna. (R3)

Flera av informanterna delar uppfattningen att hur man organiserar sina EHT möten påverkar möjligheten att arbeta hälsofrämjande och förebyggande. En medvetenhet kring hur pedagogiska dilemman bemöts och hanteras anses spela en viktig roll för om man hamnar på en individnivå och därmed i ett åtgärdande arbete eller om man lyckas lyfta det till gruppnivå och kan hålla ett relationellt och förebyggande perspektiv. Förutom arbetet på den egna skolan spelar det organiserade samarbetet med närliggande skolor enligt informanterna en betydande roll i det förebyggande arbetet. Denna uppfattning delas med verksamhetschefen, som menar att man kan undanröja hinder i tidiga skeden tack vare den samlade kompetens och erfarenhet som flera skolor tillsammans besitter.

Vi rektorer och förskolechefer har möjligheter att diskutera och lyfta frågor vi brottas med i vårt geografiska team och det gör vi. Det kan handla om problematisk frånvaro t ex och hur vi kan upptäcka sådant tidigt. (R4)

Enligt specialpedagoger:

Specialpedagogerna lyfter delvis fram liknande politiska styrfaktorer som rektorerna. De instämmer i att det framför allt är de ekonomiska ramarna, som till stor del påverkar förutsättningarna för det hälsofrämjande och förebyggande arbetet och att besparingar slår hårt mot framför allt elever i behov av stöd. Hälften av specialpedagogerna i studien förhåller sig kritiska till att såväl den centrala enhet där kommunens specialpedagogiska kompetens tidigare samlats lagts ner, som till policydokumentets upphörande och flera uttrycker frustration över den kompetens och kunskap som därmed gått förlorad. De problematiserar även avsaknaden av kommungemensamma riktlinjer att förhålla sig till:

Det är faktiskt helt otroligt. Det är så mycket tid, så mycket kompetens, så många bra diskussioner vi hade som bara försvunnit. Anledningen var ju att uppdraget skulle bli tydligt och att man skulle utnyttja alla de kompetenser som fanns. Nu finns ingen likvärdighet att tala om längre utan det är helt upp till varje skola. (Sp4)

Informanterna beskriver hur Skolverkets och Socialstyrelsens skrifter och styrdokument numera är det som ger riktning och ramar för den specialpedagogiska praktiken. Elevhälsoplaner finns enligt majoriteten av specialpedagogerna fortfarande kvar som mer eller mindre levande dokument. Att rektorerna både är pedagogiska ledare och samtidigt ansvariga för att verkställa det politiska uppdraget med stort fokus på resultat- och måluppfyllelse, problematiseras av flera informanter på specialpedagognivå:

Jag tror att rektorerna är väldigt måna om statistiken och vill så klart leverera, det är kvittot till deras chef. (Sp2)

Bristande resurser, avsaknad av kompetens ute i verksamheten och ett ökat tryck från personalen på avlastning kring elever som utmanar pedagogiskt, har gjort att man på ett par av skolorna i studien upplever sig ha varit tvungna att organisera sig på ett sätt som inte ger möjligheter till det förebyggande arbetet i den utsträckning man önskar.

Precis som rektorerna tar specialpedagogerna upp organisationen av EHT-möten som en viktig del i det förebyggande arbetet. Ett par av specialpedagogerna beskriver hur de vid elevhälsomöten varannan gång har fokus på elever och ett mer åtgärdande arbete och varannan gång ett större framåtsträvande fokus på gruppnivå. Vid dessa mer tematiska möten kan elevhälsoteamets medlemmar få möjlighet att diskutera föreläsningar de har varit på, litteratur de läst och tillsammans planera hur de kan överföra detta i pedagogiska konsekvenser, en viktig del i det förebyggande arbetet.

7.2.1 Sammanfattande resultat och analys av ramverk och organisation

På samtliga nivåer beskriver informanterna hur en makt- och ansvarsförskjutning har skett den senaste tiden från huvudman till rektor på varje enskild skola. Respektive skolenhet liknas på förvaltningsnivå vid autonoma enheter, vilka uppmuntras att ta sig an sina egna utmaningar utifrån de ramar som råder. Denna styrmodell skulle kunna liknas vid det som Fredriksson (2010) benämner den professionsbyråkratiska modellen. Denna styrmodell förklarar politikernas styrning av skolans ramar samtidigt som utrymme ges till skolorna att själva fatta beslut och anpassa sin verksamhet utifrån dess behov. Informanterna påpekar att huvudmannen ska vara behjälplig men att en styrning underifrån betonas, ett så kallat bottom-up perspektiv. Bottom-up perspektivet ger verkställarna större utrymme för tolkningar och möjlighet att påverka innehållet (Berg, 2003).

Flertalet av informanterna på förvaltningsnivå och rektorsnivå i studien uppmärksammar det frirum som finns mellan skolans yttre styrning i form av statliga och kommunala regelverk och varje enskild skolas organisation (Berg, 2003). Att identifiera och använda detta handlingsutrymme uppmuntras från förvaltningsnivå och rektorerna lyfter det som en möjlighet att få organisera sin verksamhet på ett sätt som möjliggör det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Dock upplever majoriteten av informanterna att möjligheten att utnyttja frirummet i praktiken begränsas av ekonomiska ramar och kontroll uppifrån. Att leverera goda resultat i form av ökad måluppfyllelse, förbättrad betygsstatistik och nöjda brukare, upplever majoriteten av informanterna hämmar den kreativitet och möjlighet till okonventionella lösningar som frirumsmodellen skulle kunna ge upphov till.

Fram till mars 2017 fanns ett kommunalt policydokument där elevhälsans hälsofrämjande och förebyggande arbete beskrevs till både form och innehåll. Detta dokument utgjorde för delar av organisationen det som Partanen (2012) benämner en ledstång för det förebyggande arbetet, vilket kan förklara att delar av informanterna upplever en kluvenhet till avskaffandet av de gemensamma riktlinjerna. En bild som framträder är att man utan kommungemensamma riktlinjer åtminstone delvis "famla" efter någonting nytt att hålla sig i. Samtidigt som man från förvaltningsnivå har haft för avsikt att styra verksamheten i önskad riktning med syfte att visa att man litar på den inneboende kraft och kompetens som finns i verksamheten, har således rektors ökade ansvar lett till nya dilemman att förhålla sig till.

En stark inre organisation, det som Scherp (2011) benämner arbetsorganisation, framhålls av informanterna som en framgångsfaktor i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Att organisationen är rustad för att lösa och hantera de dagliga utmaningarna anser man vara en

förutsättning för att verksamheten ska kunna lägga fokus på att utveckla det förebyggande arbetet. Utan en stark inre organisation med tydlig struktur och ansvarsfördelning menar informanterna liksom Partanen (2012) att man lätt hamnar i en allt för stor del åtgärdande arbete.

7.3 Ledarskap

Enligt tjänstemän på förvaltningsnivå:

Nyckeln till ett framgångsrikt ledarskap beskriver utvecklingsledaren och verksamhetschefen samstämmigt handlar om att skapa tillitsfulla relationer till sina medarbetare och uppmuntra ett bottom-up perspektiv till skillnad från det tidigare toppstyrda utvecklingsarbetet men att samtidigt ge ramar att förhålla sig till:

Vi vill visa att vi litar på verksamheten i skolorna och den kompetens som finns där. Samtidigt behöver vi också tala om att vi har mål att nå och att vi måste hålla oss inom vissa ramar men att det finns en stor frihet att välja hur man möter de behov som finns. (F2)

Inflytande skapar arbetsglädje. Om man inte känner att man har inflytande eller möjlighet att påverka så har man svårt att finna arbetsglädje, det gäller alla individer i systemet. (F1)

Verksamhetschefen beskriver sin roll som chef framför allt som stöttande men menar även att det handlar om att utmana och styra verksamheten i önskad riktning. Hen resonerar kring de möjligheter som finns att påverka verksamhetens övergripande innehåll:

Det handlar för mig om att ta in politisk styrning, vetenskap, professionell erfarenhet av olika slag, impulser, strömningar från samhället och inspiratörer. (F1)

Verksamhetschefen menar vidare att hen i sitt ledarskap främst är med och sätter igång ”energiskapande och kunskapsutvecklande processer ute i verksamheten” och menar att detta skiljer sig från en mer traditionell och hierarkisk skolorganisationen:

...som var en strikt linjär förvaltningsorganisation med en förvaltningschef, som delegerar till verksamhetschef, som delegerar till rektor, som delegerar till lärarna osv. Det jag beskriver nu är den andra ytterligheten och vi är på en resa där emellan. (F1)

Det sätt som kommunikation sker på mellan olika nivåer inom skolans organisation betonas som betydelsefull för praktiken. Utvecklingsledaren beskriver bland annat vikten av att specialpedagogen får ett tydligt uppdrag och mandat förmedlat från rektor:

Det vill till att vara tuff, våga utmana, hitta vägar för det är det man måste göra och samtidigt hitta en balans i det. Vilket är svårt! Här kommer rektor in som en viktig del igen, att ge specialpedagogen ett tydligt uppdrag och tydligt mandat. (F2)

De båda informanterna på förvaltningsnivån har en liknande syn på samverkan och att ledarskap mycket handlar om att hjälpa till att skapa förutsättningar i form av olika forum och nätverk för att det ska fungera. Resurserna och den viktiga kompetensen skall fördelas på skolorna med

förhoppningen att höja den generella kompetensnivån i verksamheten, vilket ses som ytterligare en faktor som kan möjliggöra det förebyggande arbetet.

Det är rektorerna som ska ha alla de vassaste knivarna i sin låda och de ska göra dem ännu vassare genom samarbete med folk runt omkring. (F1)

Enligt rektorer:

Ledarskap och kompetens är två faktorer som enligt informanterna spelar stor roll för hur det hälsofrämjande och förebyggande arbetet kan nå ut i praktiken. Att vara en tydlig och stark ledare som kommunicerar ett väl uttalat mål, förmedlar en tydlig rollfördelning och tar vara på den kompetens som finns i verksamheten kan möjliggöra uppdraget. Även tydliga förväntningar och ett stöttande förhållningssätt anses ha avgörande betydelse för möjligheterna att kunna arbeta förebyggande:

Ledarskapet är väldigt viktigt för med ett tydligt ledarskap undviker vi mycket problem både i organisationen och i klasserna. /.../ Det är också lättare att fastna i det akuta åtgärdande arbetet om uppdraget inte klargjorts tydligt från början. (R1)

Framför allt två av informanterna på rektorsnivå betonar att tydlig kommunikation samt förmåga att styra upp innehållet i verksamheten då det brister är tätt kopplade till ledarskapet:

Det är viktigt att kunna stå emot när det hävdas i kollegiet att på andra skolor gör de så eller så. Då är det min roll som rektor att gå in och tala om hur vi gör här på skolan. (R1)

Övriga informanter har delvis ett annat fokus och betonar främst möjligheten de har som ledare att använda sin roll för att kommunicera och förmedla förhållningssätt:

Det är att leda och uppmuntra det relationella förhållningssättet som jag ser som mitt stora uppdrag och utmaning som rektor. Det är lätt att falla in i ett kategoriskt förhållningssätt och det faller tillbaka på min roll att styra bort det. (R3)

Uppfattningen att det krävs en fingertoppskänsla för att hitta balansen mellan att leda och att ge utrymme för verksamhetens inneboende kraft delar flera informanter. Att se och visa att man litar på sina medarbetares förmåga och kompetens belyses som ett vinnande koncept:

Det handlar för min del om att vägleda och guida men jag förlitar mig mycket på personalens egen förmåga att hantera sitt uppdrag. Ser jag att det barkar åt helt fel håll då måste jag ju dit och få med alla in på banan igen men annars låter jag ju det flöda fritt och jag ser ofta att det blir till något väldigt bra. (R5)

I resultatet framkommer en komplex bild av rektors roll som ledare, vilken både handlar om utmaningar i att förhålla sig till allt som ingår i rektorsuppdraget och till den dubbla styrningen från stat och kommun. Rektor ska förutom att vara pedagogisk ledare även fungera som både ekonomichef och personalchef. Beträffande ledarskapet beskrivs en balansgång mellan hur

rektor förväntas vara den som stöttar, som inspirerar och samtidigt skapar förutsättningar ett samarbetande, hälsofrämjande och förebyggande elevhälsoarbete:

Det är en ständig utmaning att försöka skapa förutsättningar och hitta modeller för att få till ett gott arbete och organisation. /.../ Vi har ju även ett ekonomisk ansvar som rektorer. Jag tänker att vi hela tiden behöver bli smartare och hitta bättre arbetssätt för att klara att möta barnens behov samtidigt som vi måste hålla budgeten vi får att förhålla oss till. (R4)

Hade jag kommit ny i den här rektorsrollen hade jag antagligen blivit helt galen vid det här laget... Det är ju hypotetiskt förstås men nu vet jag precis vad det är som är viktigt och gäller för mig och då är det inte så svårt. (R5)

I rollen som ledare behöver även rektor förhålla sig till föräldrar som uppfattas ha fått ett allt större inflytande i skolan. Samarbetsformer med föräldrar är ett genomgående tema i informanternas utsagor på rektorsnivå och det finns en utbredd och enig önskan om en samsarbetsinriktad kultur gentemot föräldrarna:

Framför allt handlar det förebyggande arbetet om att få med sig föräldrarna på det man gör. Jag skulle vilja säga att vårdnadshavarna är den absolut största faktorn utanför skolan som styr verksamheten. (R5)

En av rektorerna beskriver sig själv som tydlig och modig i mötet med upprörda föräldrar och anser sig aldrig vackla i sitt ledarskap gentemot föräldrarna. Därmed menar hen att föräldrarna inte heller tillåts styra fördelning av resurser och därmed inte heller skolans vardagsarbete kring specialpedagogiska frågor. De flesta av informanterna medger dock att signaler från föräldrar påverkar deras agerande och hur skolan organiserar och fördelar resurserna. Majoriteten menar att starka, pålästa och drivande föräldrar kan styra hur mycket hjälp deras barn får i skolan och även hur de förebyggande insatserna sätts in:

Om jag ska vara ärlig så påverkar föräldrar till viss del. Det kan handla om organisation av stöd, fördelning av resurser och tillsyn av pedagoger som inte håller måttet. (R2)

Att leda verksamheten och behålla fokus på det som är viktigast genom att ställa utmanande frågor och att fatta beslut som inte alltid går i linje med den allmänna uppfattningen, ingår enligt informanterna även i rektorsrollen:

Jag har alltid en standardfråga när jag resonerar med mina medarbetare: På vilket sätt blir detta bra för barnen? Ibland har jag uppfattningen att man glömmer bort varför man är där...att man är till för barnen. Jag tycker det är lite lustigt att den inte verkar ställas så ofta men då ingår det ju i min roll att ställa den frågan. (R5)

Ofta hamnar man i läget att vilja bli omtyckt och tror man att det är vägen till att alla blir nöjda kommer det sluta med att alla blir missnöjda. Ledarskapet handlar mycket om att fatta obehagliga beslut. I kommunens ledarpolicy står det att vi ska vara modiga ledare men det är vi inte alltid. Börjar vi vackla så vacklar även ledarskapet. (R1)

Flera av informanter påtalar sin egen roll då det handlar om hur de utifrån sin chefsroll kan påverka medarbetarnas prioriteringar och stressnivåer.

Ser jag till lärarna så känner de ofta att de inte räcker till för alla barn och man stressar kring frågan om eleverna kommer att nå målen och samtidigt hitta möjligheter att anpassa lärmiljön för alla elever. Det är en av de stora utmaningarna för mig som ledare. (R3)

Det finns en enormt stor rädsla bland pedagoger idag över att göra rätt och att göra tillräckligt och där har jag en jätteviktig roll. Istället för att piska sina medarbetare som många rektorer gör gör jag precis motsatt och betonar att de verkligen gör "good enough" för vi får en mycket bättre effekt när vi pratar om det pedagogerna gör bra. (R5)

Samma rektor som betonar vikten av att lägga fokus på positiv förstärkning i förhållande till sina medarbetare, riktar skarp kritik mot lärarutbildningarna och ifrågasätter hur stor del av denna som behandlar och tränar lärarstudenters såväl som specialpedagogstudenters ledarskapsförmåga, vilket ses som en förutsättning för att klara av läraryrket:

Ledarskapsfrågan är ju fö en katastrof i lärarutbildningen... det pratas mycket om ledarskap i klassrummet men hur mycket läggs på det i specialpedagogutbildningen och grundlärarutbildningen? (R5)

I linje med utvecklingsledarens utsaga om det viktiga och uttalade mandatet för specialpedagogens möjlighet att nå fram i sin roll, sammanfattar en av rektorerna sin bild av det samma och tillägger att det även handlar om personlighet, känsla för hur man för ut sitt uppdrag, kunskap och ledarskapsförmåga hos specialpedagogen själv:

Det är ett av de svåraste uppdragen i skolan, man måste vara självständig, inte gå hand i hand med lärarna men inte heller gå rektors ärenden. Man måste kunna säga ifrån både uppåt och mot lärarna. Därför gäller det för mig som rektor att stötta specialpedagogen. Att klargöra rollen och att skapa realistiska förväntningar. (R2)

I förlängningen menar flera informanter att mycket i specialpedagogens roll handlar om att stötta övriga pedagoger i deras yrkesroll och ledarskap. En av rektorerna uttrycker sig så här:

I vissa klasser flyter allt på bra och i vissa klasser är det ofta problem. Ofta handlar det om ett otydligt ledarskap som vi behöver hjälpa pedagogerna att stärka och utveckla. Där har specialpedagogen en viktig roll att genom handledning stötta pedagogerna. (R1)

En annan av rektorerna menar att de erfarna lärarna enbart tar in specialpedagogen i undervisningen i de riktigt svåra situationerna. De hanterar de lättare utmaningarna på egen hand tack vare kunskap och erfarenhet. Hos de nyare lärarna ser hon ett annat mönster och ett behov av att ta del av specialpedagogens kompetens och hjälp tidigare i processen.

De oerfarna och osäkra lärarna har ett betydligt större behov av att få själva modellandet av specialpedagogen men också av att bolla funderingar än de erfarna lärarna. (R4)

Enligt specialpedagoger:

Att en förskjutning skett i ansvars- och maktfördelning de senaste åren råder enighet om bland informanterna även på specialpedagognivå. Uppfattningen att ett tydligt ledarskap är betydelsefullt för det hälsofrämjande och förebyggande arbetet delas av specialpedagogerna.

Förståelsen av det specialpedagogiska uppdraget tycks enligt informanterna emellertid variera bland rektorerna och det råder olika uppfattningar om hur ledarskapet bedrivs i praktiken på de olika arbetsplatserna:

Rektorn är tydlig med vad hen vill att vi som specialpedagoger ska göra och att vi ska vara med och utveckla verksamheten. Men det beror nog väldigt mycket på vilken skola man arbetar på och vilken förståelse rektor har av vad tjänsten ska innebära. (Sp3)

Många rektorer har inte ens riktigt koll på skillnaden mellan speciallärare och specialpedagog och det påverkar förstås hur yrkesrollerna blir i praktiken. En del anställer lärare som bara har läst några poäng specialpedagogik och en del specialpedagoger jobbar bara som speciallärare så det ser oerhört olika ut. (Sp4)

Rektors ledarskap, tydlighet och hur hen organiserar arbetet är väldigt betydelsefullt. Hen är en väldigt tydlig ledare. Det hen uttalar är också det hen förväntar sig av oss. (Sp1)

En av informanterna beskriver hur hen upplever att den tydliga ledningen för arbetet också skapar rimliga förväntningar både från personalen men också vilka förväntningar som finns på specialpedagogerna. Hen får sällan eller aldrig frågor eller känner förväntningar från personalen som ligger utanför uppdraget. Vad beträffar rektorernas sätt att kommunicera det specialpedagogiska uppdraget och önskemål på specialpedagogernas roll, utmärker sig två relativt olika linjer i resultatet. I jämförelse med de specialpedagoger som upplever ett tydligt kommunicerat uppdrag och uttalade förväntningar på sin yrkesroll finns uttryck för en motsatt uppfattning:

Något tydligt uppdrag har vi inte men de litar på oss helt och hållet, de ger oss sitt fulla stöd, vi diskuterar oss fram till vad som skulle kunna funka. (Sp2)

Min chef uppfattar nog uppdraget på liknande sätt som jag gör men från början fick jag hitta på mycket av mina arbetsuppgifter själv. Det har aldrig varit helt klart och tydligt uppifrån vad det är jag ska arbeta med. (Sp4)

Förtroendefulla relationer mellan rektor och specialpedagog och delaktighet i att kunna påverka riktningen för den egna yrkesrollen, beskrivs som framgångsfaktorer även utifrån specialpedagogernas perspektiv. Andra förmågor utöver den relationella, som påverkar förutsättningarna för det främjande och förebyggande arbetet, är rektorernas trygghet i sin roll som ledare, förmåga att skapa hållbara strukturer, flexibilitet och empatiförmåga. Flera av informanterna ger uttryck för att rektor emellanåt styr arbetsuppgifter utanför uppdraget och ger även möjliga förklaringar till detta:

Samtidigt som vi har ett frirum så upplever jag att min rektor vill ha kontroll och veta vad som händer. Frihet inom vissa gränser. Jag känner mig trygg och självständig i mitt jobb. Det beror ju säkert på att jag har jobbat länge och har erfarenheten. (Sp4)

Skolan måste flyta och är det många sjuka eller vabbar och så måste man ju hjälpa till /.../ och säger rektor att kan du hjälpa till här så då är det svårt att säga nej. (Sp3)

Informanterna på specialpedagognivå ger en bild av att föräldrarna har mer eller mindre makt och inflytande på det specialpedagogiska hälsofrämjande och förebyggande uppdraget och på

hur rektorn i sin position som ledare agerar i olika situationer och elevvården. Tre av fyra specialpedagoger uttrycker att föräldrarna kan påverka hur resurserna i skolan fördelas.

Föräldrars behov styr helt klart. Vissa föräldrar har en väldig makt över rektor. Rektor gör precis som en del föräldrar vill enligt min uppfattning. (Sp4)

Föräldrarnas inflytande är ju något som styr väldigt mycket här. Det är stor skillnad om man ser över tid och man får ta hänsyn på ett helt annat sätt nu än förr. (Sp3)

Den elev som slukar mest resurser har krävande och pålästa föräldrar som hyllat enheten och vårt sätt att arbeta i media vilket gör att ännu fler krävande elever söker sig hit. (Sp2)

Orsaker till utvecklingen förklaras med samhällets utveckling i stort och att rektor är rädd för de konsekvenser som riskeras om man inte följer föräldrarnas vilja. Samarbete och goda relationer med föräldrarna uttrycks vara nycklar till framgång även om det kräver mycket tid och energi från skolans håll.

7.3.1 Sammanfattande resultat och analys av ledarskap

Resultatet visar att ledarskap går som en röd tråd genom samtliga nivåer i styrkedjan, men som en konsekvens av utvecklingen inom den aktuella kommunen med ökad decentralisering från kommunnivå ut till respektive skolenhet, sker för närvarande en maktförskjutning med syfte att rektorer ska få ett ökat ansvar och får därmed ökad betydelse för den praktiska verksamheten. Skolorna stärks därmed som professionella organisationer med avsikt att ge rektorerna en tydlig autonomi med det Berg (2011) benämner "frirum" för självständigt arbete.

Rektors uppdrag har i Lgr 11 och i Skollagen (SFS 2010:800) förtydligats och rektor som ämbete innefattar såväl ett pedagogiskt ansvar som personal- och ekonomiansvar. I takt med ökat ansvar och ökade möjligheter att skapa sin organisation utifrån varje skolas unika behov, ger rektorerna i intervjuerna uttryck för att arbetsbelastningen och även andra utmaningar i ledarrollen har ökat. I vilken grad rektorerna lyckas kombinera alla de ansvarsområden som ligger på ledarskapet ges inget entydigt svar på, men av allt att döma har de alla funnit olika sätt att förhålla sig till givna ramar och förutsättningar.

På liknande sätt som Jakobsson och Lundgren (2013) betonar vikten av att rektor tydligt styr samverkan mellan de olika professionerna i elevhälsan, menar informanterna på såväl förvaltnings- som rektorsnivå, att det i deras roll ingår att skapa organisatoriska förutsättningar och uppmuntra samverkan och nätverk av olika slag. Att fatta beslut som emellanåt går emot både medarbetare och föräldrar, betonar framför allt ett par av informanterna på rektorsnivå är av största vikt. De menar i likhet med Ryberg och Bro (2011) att de i egenskap av att vara ledare aktivt bör ta ställning och våga motivera sina val.

Rak kommunikation och att få ett tydligt förmedlat mandat lyfter man både från förvaltningshåll gentemot rektorer och rektorer gentemot specialpedagogerna som viktiga ingredienser i ett lyckat ledarskap. Samtidigt menar tre av fyra specialpedagoger att deras uppdrag i praktiken inte är tillräckligt tydligt förmedlade ovanifrån, vilket de menar får konsekvensen att övriga lärares föreställningar och förväntningar, men även att föräldrars åsikter får en större påverkan på specialpedagogens roll och därmed det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken än vad man anser vara rimligt.

8 Diskussion

Studiens syfte har varit att med hjälp av kvalitativa intervjuer beskriva hur ett urval av tjänstemän på förvaltningsnivå, rektorer och specialpedagoger inom ett pedagogiskt och geografiskt avgränsat verksamhetsområde, förstår och ser på det specialpedagogiska uppdraget med fokus på hälsofrämjande och förebyggande arbete. Syftet har därmed även varit att ge ett exempel på hur relationen mellan olika uppfattningar kan se ut inom en kommun och att försöka ge en bild av vilka konsekvenser politiska styrmedel, organisatoriska förutsättningar och ledarskap kan få i praktiken. I följande avsnitt kommer vi att diskutera metod och metodval samt studiens resultat utifrån den tidigare forskning, litteratur och teoretiska referensram som vi har presenterat. Vi kommer även att ge förslag på vidare forskning och specialpedagogiska implikationer samt avrunda med våra egna slutsatser.

8.1 Metoddiskussion

Som forskningsdesign valdes fallstudie utifrån studiens syfte och frågeställningar samt den avgränsade enhet vi avsåg att analysera (Merriam, 2011). Valet att utföra en fallstudie motiveras med att vi ville gå djupare in i vårt problemområde och skapa förståelse för problemets innebörd, vilket vi bedömer att fallstudie som design ger oss möjlighet till. I studien har vi använt kvalitativa semistrukturerade intervjuer som metod, där vi själva har varit det primära instrumentet för att samla in och analysera empirin. Vi upplever att den metod vi har använt har fungerat väl för studiens syfte och att antalet informanter var väl avvägt utifrån tidsmässiga och praktiska ramar. Att vi prövade den intervjuguide som vi hade konstruerat i ett antal pilotintervjuer inför de riktiga intervjutillfällena, gjorde att vi kunde revidera flera av de ursprungliga frågeställningarna med avsikt att göra dem tydligare och därmed lättare att besvara.

Vår upplevelse av intervjutillfällena är positiv och även informanterna har uttryckt att intervjuerna för dem blev tillfällen för reflektion och eftertanke. En informant avbokade sin intervju samma dag som den skulle äga rum, vilket vi ser som ett rimligt bortfall som rimligtvis inte påverkade resultatet i någon större utsträckning. Vi som intervjuare upplever att vi har kunnat stärka studiens validitet genom att skapa förtroendefulla intervjusituationer, att inte vara i någon form av maktposition och att olika fenomen har kunnat belysas ur flera infallsvinklar genom våra frågor och följdfrågor. Vi bedömer därför trovärdigheten i det som framkommit under intervjuerna som relativt hög (Stukát, 2011). Däremot kan vi aldrig veta exakt hur ärliga svar vi har fått.

Vad beträffar reliabilitetsbegreppet resonerar Stukát (2011) kring hur exempelvis feltolkningar av frågor och svar, felskrivningar vid behandlingen av svaren och dagsformen hos såväl intervjuare som informant kan ge bristande reliabilitet. Även detta kan vara svårt att avgöra, men för att öka reliabiliteten har vi strävat efter att vara noggranna vid såväl intervjuer som vid bearbetning av empirin och även att tydligt redogöra för denna process för att läsaren ska kunna jämföra med sin egen situation. Fallstudiens resultat ska dock inte ses som representativt för uppfattningar kring det specialpedagogiska uppdraget i allmänhet och inte heller för de yrkesgrupper som vi har haft med i vår undersökning. Det går inte heller att uttala sig utifrån vår studie om hur det hälsofrämjande och förebyggande arbetet bedrivs i skolor i Sverige idag, utan det ska endast betraktas som ett exempel på hur det kan vara i en kommun. Däremot kan

frågorna om hur olika faktorer kan påverka det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken ses som generellt intressanta och relaterbara till skolor i liknande kontext.

Att vi valde att analysera empirin med inspiration från hermeneutiken byggde på att vi ville klargöra hur våra egna uppfattningar och erfarenheter kunde påverka tolkningsarbetet (Ödman, 2007). Redan i studiens inledning reflekterade vi över och medvetandegjorde vi det vi tror har bidragit till vår förförståelse inför tolkningsprocessen. I takt med att vi har tagit del av allt mer tidigare forskning och övrig relevant litteratur på området har vår förståelse ändrats och vidgats ytterligare, vilket i sin tur har påverkat oss inför intervjuer och följande tolkning och analys (Ödman, 2007). Det var inte enbart vår förförståelse som växte efter hand utan även vårt problemområde. Detta handlade inledningsvis om uppfattningar kring det specialpedagogiska uppdraget med fokus på hälsofrämjande och förebyggande arbete och vi avsåg att undersöka och utgå från alla de faktorer som påverkar hur detta arbete når ut i praktiken. Vi insåg dock att vi behövde göra tydliga avgränsningar för att inte greppa över ett alltför stort och omfattande område med avsikt att undersökningen skulle bli hanterbar inom givna tidsramar.

I en kvalitativ studie med hermeneutisk ansats är det svårt att avgöra graden av tolkningarnas akribi (Trost, 2010). Vi har emellertid haft en strävan efter att göra vår undersökning transparent och i avsnittet om metod har vi redogjort för analysprocessens olika steg samt beskrivit hur vi tolkat och kategoriserat intervjuernas utsagor. Under undersökningens gång har vi haft stor glädje av att tillsammans kunna diskutera och reflektera kring vår egen förförståelse och tankeprocesser. Detta menar vi har gjort att vi har kunnat angripa våra frågeställningar från olika håll och med ett kritiskt förhållningssätt tillsammans utvecklats och utvecklat våra tankebanor och förståelsehorisonter.

8.2 Diskussion av resultat

Denna studie tar sin utgångspunkt i uppfattningar som finns om och faktorer som styr möjligheten att bedriva ett hälsofrämjande och förebyggande arbete i skolan idag. Genom årtionden har politiska utbildningsreformer präglat den svenska skolan, vilket gör att innehåll, mål och medel behöver sättas i relation till ett historiskt perspektiv. Decentraliseringen och målstyrningen har medfört både ökad frihet och makt på lokal nivå med större möjligheter för rektorer och övrig skolpersonal att själva tolka skolans uppdrag. På senare tid har det emellertid märkts en viss återgång till juridisk styrning och därmed regelstyrning, vilket inneburit ökade kontroll- och resultatsystem (Jarl et al., 2007). Ansvarsfrågan tycks inte alltid vara självklar att bedöma även om rektors uppdrag har förtydligats i Lgr 11 och i Skollagen (SFS 2010:800).

I takt med att styrmodeller har förändrats och nya har introducerats, har organiseringen av skolan och även skolans olika professioner utvecklats och påverkats. Varken rektorer eller specialpedagoger som i denna studie har centrala roller är något undantag. Rektorer har de senaste decennierna fått en ökad professionalisering genom exempelvis en obligatorisk rektorsutbildning och specialpedagoger, som historiskt sett är en relativt ny yrkeskategori, är liksom övriga aktörer inom skolan offentliga tjänstemän i ett numera marknadsanpassat skolsystem.

8.2.1 Samsyn i teori och retorik men inte i praktik

I denna studie handlar en av frågeställningarna om uppfattningar kring det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det förebyggande och hälsofrämjande arbetet. I intervjuerna, med

informanter på samtliga tre nivåer, framgår att den samsyn som indikeras kring uppdraget i teori och retorik har svårt att nå ut i praktiken.

Samsynen i utsagorna kring specialpedagogens roll i det hälsofrämjande och förebyggande arbetet, som har kunnat utläsas både inom och mellan de olika yrkesgrupperna i de olika nivåerna i vår studies resultat, kan ställas mot resultatet från tre olika studier där samsyn råder inom yrkesgrupperna men där den delvis saknas mellan dessa grupper (Guvå 2010; Hylander 2011; Lindqvist, 2013). Även om urvalet av informanter delvis skiljer sig åt mellan vår studie och de övriga, innefattar samtliga ett flertal yrkeskategorier verksamma inom skolan. Liknande slutsatser kan därför dras avseende diffusiteten som i det specialpedagogiska uppdraget och yrkesrollen tycks leda till motstridiga förväntningar på yrkesrollens funktion och arbetsuppgifter. Guvå (2010) menar att dessa förväntningar även kan botten i olika syn på vem som är bäst lämpad och kvalificerad att arbeta med de elever som behöver särskilt stöd och därmed hur detta ska gå till. Ytterligare förklaringar kan ges utifrån olika perspektiv på vad skolsvårigheter beror på, vilka i sin tur förklarar varierade uppfattningar om hur hjälpen ska organiseras (Ahlberg, 2013; Lindqvist, 2013; Rosenqvist, 2007).

Flera av informanterna talar om nyttan av tydlig roll- och ansvarsfördelning men i praktiken får detta inte det genomslag man skulle kunna förvänta sig. Intressant i sammanhanget är enligt vår uppfattning de bakomliggande orsakerna till att rektorer inte klargör vad som ingår i de olika yrkesuppgifterna genom att formulera tydliga arbetsbeskrivningar. Detta har vi inte fått svar på i vår studie, men kanske kan det handla om ekonomiska vinster eller svårigheter att fatta beslut som går emot kollegiets förväntningar.

Konsekvenser av krockande föreställningar och förväntningar från olika yrkeskategorier kring såväl uppdrag som yrkesroller i skolan är även något som har problematiserats av flera tidigare forskare, som bland annat lyfter skolledarnas viktiga funktion i detta avseende (Göransson et al., 2015; Hylander, 2011; Lindqvist 2013). Detta går i linje med framför allt specialpedagogernas bild i vår studie om vad som har störst betydelse för att det hälsofrämjande och förebyggande arbetet ska nå ut i praktiken. Det framstår, inte minst utifrån forskning om riskerna med att varken speciallärares eller specialpedagogers roller kontrolleras via lagstiftning eller regelverk (Göransson et al., 2015) och utifrån ett systemteoretiskt perspektiv (Gjems, 1997; Svedberg, 2012; Öquist, 2008) att det där av blir avhängigt varje enskild skola hur uppdraget utformas i praktiken. En intressant fråga att reflektera över är därmed hur kommunikation och växelverkan sker mellan de olika delarna och helheten inom skolan och hur omgivande system i form av organisation och politiska styrmedel påverkar resultatet.

8.2.2 Ramverk, organisation och mandat i relation till föreställningar om det specialpedagogiska uppdraget

Informanterna, på såväl förvaltningsnivå som rektorsnivå i vår studie, ger i enlighet med examensordningens intentioner (SFS 2011:688) uttryck för att se specialpedagogens roll som en främst stödjande och coachande funktion där handledning ses som ett av de främsta medlen för att nå det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Förutom behov, organisation och andra ramar som styr hur stor plats handledning får i verksamheten, beskrivs även av informanterna den handledande förmågan, kompetensen och personligheten påverka. Studien visar att handledning som del i det förebyggande arbetet är svårt att organisera och genomföra i praktiken. En stor del av den specialpedagogiska kompetensen förefaller således förbli oanvänd. Vår uppfattning är att rektorer i vår studie är insatta i handledningens förtjänster, men att de inte förmår göra plats för den i trängseln bland viktiga uppdrag för både specialpedagoger

och pedagoger. Vi tror också i enlighet med informanterna att specialpedagogens personlighet och intresse för handledning samt pedagogernas tidigare erfarenheter är starkt bidragande orsaker till om handledning får hög prioritet eller inte i verksamheten.

Förutom organisatoriska förutsättningar framgår det i såväl internationell forskning (Ainscow & Sandill, 2010; Cole, 2005; Sundqvist, 2014) som nationell forskning (von Ahlenfeld Nisser, 2014; Lansheim, 2010; Malmgren Hansen 2002; Sahlin, 2004) som i vår studie att en gemensam förståelse för uppdraget och ett tydligt förmedlat mandat från rektor är av största vikt. Samtidigt uttrycker majoriteten av specialpedagogerna i studien en avsaknad av just detta.

Enligt Berg (2003) är det avgörande att såväl de yttre som inre gränserna är tydliga eftersom det är förhållandet mellan dessa som ger det frirum som är upp till varje skola att utnyttja. Även om de yttre gränserna är givna så blir frirummet på de skolor där man saknar ett tydligt förmedlat uppdrag och mandat begränsat, vilket kan förklara att majoriteten av specialpedagogerna i studien upplever att de arbetar med uppgifter som inte ingår i deras yrkesroll i egentlig mening. Dessutom ställs specialpedagogerna och övriga lärare inför det faktum att de i sin roll ska förhålla sig till det man anser vara det bästa utifrån elevernas behov och förutsättningar, samtidigt som de ska arbeta i linje med styrdokumentens formuleringar och krav på måluppfyllelse där tester, screeningar och resultat på senare tid har fått ett allt större inflytande över tillvaron.

Flera av informanterna problematiserar förhållandet mellan handlingsutrymmet att organisera verksamheten utifrån aktuella behov och förutsättningar och att utsättas för kontroll uppifrån i form av mätningar och krav på leverans. Resultatet indikerar att det finns olika sätt att förhålla sig till detta. Ett par av rektorerna förefaller trygga i vetskapen om att de goda resultaten kommer då elevernas behov sätts i fokus och menar att de strävar efter att hjälpa lärarna att känna att de gör "good enough" med hjälp av positiv förstärkning och hjälp att prioritera. Dock förefaller det svårt för flertalet av våra informanter att bortse från yttre krav på leverans. Kanske kan det jämföras med Nilholm och Lindqvists (2015) resonemang om att man i strävan efter att vara framgångsrik intar ett tämligen okritiskt förhållningssätt till rådande arbetssätt? Om så är fallet skulle det kunna innebära att förutsättningarna för det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i allmänhet och möjligheterna att möta alla elevers behov i synnerhet förbises och riskerar att hamna i kläm.

Resultatet är intressant då det pekar på att det frirum, som informanterna på samtliga nivåer uppmuntras att använda verkar vidgas eller begränsas beroende av hur man uppfattar såväl de yttre som de inre gränserna, vilket kan kopplas till såväl ett systemteoretiskt perspektiv som till Bergs frirumsmodell (Berg, 2003, Svedberg, 2012; Öquist, 2008;). Utifrån det systemteoretiska perspektivet blir det tydligt hur rektor i sin ledarroll har stora möjligheter att påverka sina medarbetares upplevelse av det Antonovsky (2005) benämner KASAM. Genom att tillsammans med sina medarbetare tydliggöra de inre gränserna för frirummet och genom att tydligt förmedla sina förväntningar kan rektorn bland annat påverka sina medarbetares stressnivåer, känsla av delaktighet och därmed meningsfullhet i sina yrkesroller.

Berg (2011) menar liksom Senge (2006) att skolor bör betraktas som professionella organisationer och att pedagogerna ska ges ett stort förtroende och självständighet att genomföra vardagsarbetet. För att ledningen och pedagogerna ska kunna utmanas i sina föreställningar, identifiera möjligheter och våga bryta mönster, behöver de känna att ledningen har tilltro till deras kompetens i kombination med minskade kontrollfunktioner. Med känslan av att antalet kontroller ökar, som resultatet i vår studie tyder på, riskerar resultatet att inte

förbättras nämnvärt samtidigt som kontrollerna kan ha effekten att de påverkar engagemang och motivation negativt (Ainscow & Sandill, 2010; Scherp, 1998, 2011; Senge, 2006; Timperley, 2013).

8.2.3 Avsaknad av gemensamma riktlinjer

Resultatet pekar på att nedmonteringen av en samlad specialpedagogisk kompetens, upprivandet av kommunens policydokument och den nuvarande avsaknaden av gemensamma riktlinjer och förståelse av uppdraget i praktiken kan riskera att leda till spänningar mellan olika nivåer i systemet. Att fördela de specialpedagogiska resurserna ut på samtliga skolenheter, menar man från förvaltningsnivå, ska bidra till en generell kompetenshöjning och också bidra till att man i enheterna i högre grad arbetar utifrån ett salutogent och relationellt perspektiv då man inte längre kan lämna ifrån sig de pedagogiskt utmanande uppgifterna till en central enhet. Enligt våra informanter har detta dock inte fått genomslag i praktiken.

På förvaltningsnivå framhåller man skolorna som autonoma enheter och att en samverkan skolorna emellan uppmuntras i syfte att ta tillvara och sprida kompetens. Detta förefaller inte heller ha skett så som planerat. Vilka är orsakerna till detta? Kan det förklaras med stöd av Ekström (2004) som menar att politiska beslut kan skapa motreaktioner i verksamheten om inte organisationen är mottaglig eller ser nyttan av förändringen, det som Berg (2003) benämner låg grad av aktörsberedskap? Kan besluten ha fattats för snabbt och därmed inte ha hunnit förankrats utifrån ett top-down perspektiv där verkställarna inte upplevt delaktighet? Vidare funderar vi på om betoningen på varje skola som en självstyrande enhet kan ha bidragit till att varje rektor numera hellre bevakar sina egna intressen snarare än samarbetar och "lånar" ut kompetens till andra skolor?

En ytterligare konsekvens av avskaffandet av den samlade specialpedagogiska kompetensen, som flera av informanterna pekar på, är en minskad likvärdighet kring det hälsofrämjande och förebyggande elevhälsoarbetet samt en förlust av spetskompetens, som framför allt specialpedagogerna är starkt kritiska mot. I policydokumentet slogs det fast att varje rektor och förskolechef skulle verka för att EHT utformade en lokal elevhälsoplan på respektive enhet där man utgick från ett elevperspektiv och ett salutogent tänkande. Partanen (2012) menar att en grundförutsättning för att det förebyggande arbetet ska bli framgångsrikt är att det finns en samlad organisation med uttalade mål, som drar åt samma håll utifrån en gemensam vision och gemensam förståelse. En organisation är enligt Partanen inte bara en struktur, ett schema över olika funktioner, roller och ansvar utan en organisation består av människor som tillsammans förstår, tolkar, kommunicerar och agerar. Frågan som väcks är hur det kommer sig att en kommun som under flera års tid har satsat på att utveckla elevhälsan utifrån dessa tankar till synes plötsligt ändrar riktning och fattar beslut som går stick i stäv med detta?

8.2.4 Ansvars- och maktförskjutning samt konsekvenserna för ledarskapet.

Studiens resultat visar att eftersom såväl rektorer som pedagoger med den senaste tidens förändringar avseende styrning och organisation i den aktuella kommunen har fått ett större ansvar och en allt större frihet blir det allt viktigare hur de hanterar den.

Att ledarskap går att koppla till samtliga nivåer i styrkedjan inklusive specialpedagogerna i föreliggande studie genomsyrar resultatet. En samsyn går att utläsa kring uppfattningarna om ledarskapets betydelse för skolans hälsofrämjande och förebyggande arbete, även om det i viss mån råder delade meningar om vilka ledarskapsegenskaper och processer som framför allt

möjliggör detta arbete. Att ett framgångsrikt ledarskap kännetecknas av tydlighet och tillit är man emellertid överens om och i likhet med flera forskare på området betonas att ett inkluderande och relationellt förhållningssätt leder till resultat och måluppfyllelse (Ainscow & Sandill, 2010; Lindqvist & Nilholm, 2014; Rydberg & Bro, 2011).

Från förvaltningsnivå ser man sin ledarroll som framför allt övergripande med syfte att styra rektorerna. Verksamhetschefen menar att man är "på en resa" från ett mer traditionellt och hierarkiskt sätt att styra skolan mot ett underifrånperspektiv, där skolornas egna initiativ och självständiga arbete är det som premieras. Även informanternas utsagor på rektorsnivå kretsar kring den uppmuntran de både får och själva ger i egenskap av ledare till sina medarbetare att tänka utanför "boxen" och utnyttja frirummet inom givna ramar. Detta stämmer väl överens med vad tidigare forskning visar (Berg, 2003; Scherp, 1998; Thylefors, 2013) kring den senare tidens ledarskapsutveckling från NPM mot allt mjukare värden och tilltro till medarbetarnas egna kraft och förmåga.

Aktörerna på de högst nivåerna i den undersökta kommunen kan i likhet med Ekströms (2004) studie sägas utöva en svag styrning på det pedagogiska verksamhetsområdet. Detta är enligt Ekström en form av styrning som legitimerar den rådande inriktningen på verksamheten. Även Fredrikssons (2010) professionella styrmodell är i vårt fall användbar för att förklara hur maktförskjutningen leder till ökad frihet både för rektorerna och för specialpedagogerna att själva bedöma och utforma sin verksamhet utifrån den egna och med kollegor gemensamma och samlade kompetensen och förmågan.

8.2.5 Dilemman i rektorsrollen och i specialpedagogrollen

Rektorer är, i egenskap av att vara anställda tjänsteman i en politiskt styrd organisation, skyldiga att följa de beslut som fattas på lokalpolitisk nivå och samtidigt ansvara för att skolan lever upp till de nationellt ställda målen. De dilemman som rektorerna i föreliggande studie menar att de ställs inför kan kopplas till svagheter i styrkedjan och den flerbottnade styrningen, som kan göra rektorsrollen både problematisk och otydlig (Rapp, 2009; Skolinspektionen, 2012; SOU 2015:22). Flera av studiens informanter på förvaltningsnivå och rektorsnivå ger exempel på konflikter som kan uppstå mellan kommunpolitiska ramar och beslut och de nationellt ställda kraven. De menar i likhet med Berg (2011) att skolans uppdrag och innehåll i fråga om social fostran och kunskapsstoff inte alltid drar åt samma håll. Att motsättningar uppstår är inte förvånande enligt Thylefors (2013) då kommunpolitiker fattar beslut om en verksamhet de många gånger saknar kunskap om. För att komma till rätta med detta problem förefaller förslaget i statens betänkande SOU 2015:22 att utbilda nämndemän rimligt.

Studiens resultat tyder på att informanterna på samtliga nivåer har en hög grad av medvetenhet kring de faktorer som kan möjliggöra eller hindra det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken. På samtliga nivåer menar man att styrning i fråga om exempelvis styrdokument, lokaler och ekonomiska förutsättningar utgör ramarna. Att såväl huvudmän som professionen har ansvar att anpassa verksamheten till elevernas olika förutsättningar och behov är alla överens om. Informanterna problematiserar kring hur brister i styrkedjan kan ge konsekvenser och i slutändan drabba den enskilde eleven.

Olika sätt att i sitt ledarskap förhålla sig till andra yrkesgruppers och vårdnadshavares förväntningar genomsyrar utsagor från såväl rektorer som specialpedagoger. Majoriteten av studiens informanter menar att detta i olika grad påverkar deras yrkesutövning. Sambandet stärker bilden av att rektor i sitt ledarskap, trots sin allt större autonomi, har en mängd intressenter på olika nivåer med önskemål att väga in i sina beslut. Att även vårdnadshavare har

inflytande i skolans verksamhet kan kopplas till Fredrikssons (2010) brukarmodell. Med den förklaras hur skolan numera inte enbart förväntas grunda sitt arbete i politiska beslut och styrdokument, utan som en konsekvens av ett av kommunaliseringens huvudsakliga motiv även behöver ta hänsyn till elevers och föräldrars synpunkter. Fredriksson (2012) menar även att om lärare betraktas ur ett frontlinjebyråkratiskt perspektiv är det varken konstigt att olika lärare hanterar situationer på olika sätt eller att en rad faktorer påverkar resultatet när skolpolitiken ska genomföras i praktiken. Utifrån de samband och cirkulära processer som beskrivs inom systemteorin kan rektors handlingar betraktas som en del av det system, som påverkar specialpedagogens möjlighet att utföra och hos övriga pedagoger på respektive skola legitimera sitt hälsofrämjande och förebyggande uppdrag (Gjems, 2007; Öqvist, 2008).

Av studiens resultat att döma tycks de rektorer, som betonar sin egen roll för att exempelvis skapa förutsättningar med tydliga strukturer och rak kommunikation med sina medarbetare, att åtminstone delvis lyckas åstadkomma en pedagogisk skolverksamhet som bygger på ett hälsofrämjande och förebyggande arbete. Detta kan kopplas till tidigare forskning på området som pekar på det pedagogiska ledarskapets betydelse för det specialpedagogiska uppdragets möjligheter att nå ut i skolans praktik (Berg, 2003; Jakobsson & Lundgren, 2013; Scherp, 2013; Thylefors, 2013; Timperley, 2013).

Meningar om vad som ryms i det pedagogiska ledarskapet går i studien isär, vilket skulle kunna förklaras med att det från statens sida inte finns någon definition av vad det egentligen ska innebära (SOU 2015:22). Kanske kan det diffusa begreppet ha ett samband med att det i studien framkommer från framför allt specialpedagogerna att rektorerna gör en hel del andra saker än att vara just en pedagogisk ledare. Man vet helt enkelt inte vad som bör ingå? Det ökade ansvaret och mångfalden av arbetsuppgifter som ingår i rektors uppdrag tyder på att möjligheterna att utöva det pedagogiska ledarskapet hindras. Detta får stöd i rapporter från Skolverket (2012; 2015) liksom från forskare som Rapp (2009) och Scherp (1998).

Frågan är om det går att identifiera de egenskaper som gör att vissa människor är bättre rustade att axla ledarrollen än andra, eller handlar ett framgångsrikt ledarskap om förhållningssätt, kompetenser och beteenden som går att utveckla och träna. Kanske handlar det om både och? Något som är säkert är dock att ledarskapet handlar om ett komplext fenomen och att det med ett systemteoretiskt perspektiv är beroende av kontexten där politiker, verksamhetschefen, övriga medarbetare, elever och vårdnadshavare påverkar och påverkas i ett ständigt utbyte och strävan efter balans i systemet (Gjems, 1997; Svedberg, 2012; Öquist, 2008).

8.3 Förslag på framtida forskning

Resultatet visar på en samsyn bland studiens informanter beträffande uppfattningarna kring det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. Teori, retorik och praktik förefaller emellertid hamna långt ifrån varandra och det råder viss oenighet kring vilka faktorer och processer som kan utgöra möjligheter eller hinder för arbetet. Denna studie har gett oss flera nya infallsvinklar och några framträder som extra intressanta att studera vidare. I vår studie har tjänstemän på förvaltningsnivå, rektorer och specialpedagoger intervjuats, vilket har gett oss en bild av hur uppfattningar kring det hälsofrämjande och förebyggande arbetet samt relationen mellan dessa i teori och praktik kan se ut på tre olika nivåer i skolans styrkedja. Det skulle vara intressant ur ett systemteoretiskt perspektiv att även undersöka hur övriga delar av systemet, det vill säga styrkedjan, kan uppfatta detsamma för att se hur dessa påverkar och påverkas av hur resultatet blir i praktiken (Svedberg, 2012; Öqvist, 2008). Detta skulle innebära att politiker på såväl

nationell som kommunal nivå, förskollärare, lärare och fritidspedagoger samt elevhälsans olika yrkeskategorier även skulle kunna ingå i undersökningen. Hur ser de på det specialpedagogiska uppdraget och på hur politiska ramar, organisation och ledarskap kan påverka det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken? Hur ser de på styrdokumentens formuleringar och på sin egen roll i detta arbete?

Ledarskapet har i denna studie fått en central roll genom den maktförskjutning som har skett och fortfarande sker såväl kommunalt som nationellt. Rektorer har därmed fått ett större ansvar i såväl teori (Skollagen 2010:800) som i praktik. Uppdraget är emellertid komplext och innehåller både pedagogiskt ansvar, ekonomi-, personal- och resultatansvar. Dessutom formas ledarskapet av en mängd variabler och rektorer har flera olika intressenters önskemål att förhålla sig till. Om ledarskapet uppfattas olika av skolledare och pedagogisk personal, vad får det för konsekvenser? Det skulle vara intressant att på ett djupare plan och med ett större fokus på ledarskapsperspektivet, undersöka hur förväntningar och andra förutsättningar för ledarskapet påverkar skolledare och övrig personal att inom sina frirum utöva sina ämbeten och hur dessa i förlängningen även möjliggör eller hindrar det hälsofrämjande och förebyggande arbetet att nå ut i praktiken.

8.4 Specialpedagogiska implikationer

Som vi inledningsvis skriver i denna studie ska personal med specialpedagogisk kompetens tillsammans med övrig elevhälsopersonal och pedagogisk personal arbeta utifrån ett relationellt perspektiv för att möjliggöra alla elevers utveckling och lärande mot skolans mål.

Vår studie lyfter fram de organisatoriska förutsättningarna och ledarskapets betydelse för möjliggörandet av det hälsofrämjande och förebyggande specialpedagogiska arbetet. Brister eller otydligheter på dessa båda områden har i studien visat sig kunna leda till att det relationella perspektivet inte får det genomslag i det praktiska arbetet som styrdokument och lokala elevhälsoplaner beskriver. Brister i arbetsorganisation och ett otydligt ledarskap med en diffus roll- och ansvarsfördelning kan leda till avsaknad av mandat och legitimitet för specialpedagogens förebyggande arbete (Scherp, 2013; Cole, 2005). Andra gruppers förväntningar och önskemål kan då komma att styra arbetet och risken blir därmed stor att det relationella förhållningssättet får stå tillbaka (Guvå, 2010; Hylander, 2011; Lindqvist 2013). Vi menar att det inom skolan krävs kunskap och medvetenhet om de faktorer som kan påverka förutsättningar och mottaglighet för förändringsarbete (Scherp, 2013; Berg, 1999). För att specialpedagogen ska kunna inta en central roll i arbetet mot ett allt mer hälsofrämjande och förebyggande fokus menar vi även att det krävs både vilja från specialpedagogen själv och ett tydligt förmedlat mandat från ledningens håll.

I rollen som specialpedagog ingår att fungera som en kvalificerad samtalspartner och som sådan kunna handleda, såväl enskilda pedagoger som hela arbetslag, för att utveckla det pedagogiska arbetet, lärmiljöer och arbetsformer. Då vår studie visar att handledning tenderar att inte få den plats i praktiken som både skolledare och specialpedagoger önskar förlorar man ett betydelsefullt verktyg i det förebyggande arbetet (von Ahlefeldt-Nisser, 2012; Sahlin, 2004). Med ett starkt lösningsinriktat fokus blir de samtal som ändå kommer till stånd ofta av främst åtgärdande karaktär och pedagoger riskerar därmed att hamna i ett kategoriskt förhållningssätt till skolsvårigheter istället för att genom reflektion och eftertanke fokusera på möjligheter och hinder i lärmiljön (Sundqvist, 2014). Utifrån studiens resultat är det angeläget att skolor arbetar för att bli bättre på att utnyttja specialpedagogens kompetens som kvalificerad samtalspartner

och att skapa tid och rum för reflektion, då detta är något som efterfrågas men sällan får utrymme i det dagliga arbetet.

Ett annat dilemma som framträder tydligt utifrån ett systemteoretiskt perspektiv är svårigheten att skapa en balans mellan helheten och den kontroll som pedagoger utsätts för i form av mätningar och krav på att leverera god måluppfyllelse. Även här finns det risk att det förebyggande arbetet hamnar i bakgrunden och svårigheter att verka utifrån ett relationellt perspektiv framträder. Specialpedagogen kan i detta sammanhang med sin förmåga att se helheten, att stötta och utmana, att betrakta verksamheten utifrån ett helikopterperspektiv bidra till ett relationellt och inkluderande förhållningssätt och därmed skapa förutsättningar för det hälsofrämjande och förebyggande arbetet.

Vår studie har visat att känslan av sammanhang, KASAM, är viktig även på pedagognivå. Att uppleva hanterbarhet, begriplighet och meningsfullhet är viktiga komponenter för att skapa den trygghet som är nödvändig för att man ska våga ta steget utanför det vana och bekanta så att utveckling ska kunna ske. Specialpedagogens stödjande funktion är i detta sammanhang betydelsefull. Att lyfta den kompetens och kraft som finns underifrån, vilket betonas av flertalet informanter, förstärker ytterligare komponenten meningsfullhet och vi menar att detta kan återspeglas på flera nivåer i den specialpedagogiska praktiken. Specialpedagogen kan i detta arbete hjälpa till med att identifiera de potentiella utvecklingsområden som initieras av pedagoger själva. Dessa skulle kunna utgöra underlag för utvecklingsarbete utifrån ett bottom-up perspektiv.

För vår framtida yrkesutövning innebär studiens resultat en fördjupad förståelse och respekt för såväl skolsystemets komplexitet som dess utmaningar. Specialpedagogens arbetsuppgifter består, enligt examensordningen, av att till stor del arbeta utifrån ett hälsofrämjande och förebyggande perspektiv. I analysen av vår insamlade empiri framkommer en mängd faktorer som verkar antingen för eller emot detta arbete vilket i sin tur innebär att det finns många aspekter att ta hänsyn till vid organisering av den specialpedagogiska praktiken. Om man istället för att se de hinder som identifieras i processen som begränsande, väljer att se dem som en möjlighet att tillsammans lära sig någonting, är vår uppfattning att utmaningarna i specialpedagogens yrkesroll blir lättare att möta.

8.5 Avslutande diskussion

Studiens syfte har varit att med hjälp av kvalitativa intervjuer belysa hur ett urval av tjänstemän, i olika positioner inom skolan som organisation, uppfattar och ser på det specialpedagogiska uppdraget med fokus på hälsofrämjande och förebyggande arbete i teori, retorik och praktik. Vi har under arbetets gång, genom att ta del av tidigare forskning, teorier och analys av empirin, breddat och fördjupat vår förståelse för uppdragets komplexitet. Då vi med en fallstudie visar ett exempel på hur det kan se ut inom ett verksamhetsområde i en kommun i dagens Sverige är vår förhoppning att studiens resultat ska inspirera till diskussioner och kunna relateras till skolorganisationer i liknande kontext. Vår förhoppning är dessutom att studien ska kunna bidra till en ökad förståelse för några av de faktorer som kan möjliggöra eller hindra det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken.

Den tidigare forskningens och litteraturens bild av specialpedagogers möjligheter att bedriva ett hälsofrämjande och förebyggande arbete nyanseras av studiens resultat. Genom att visa att

samsyn kring det specialpedagogiska uppdraget råder, mellan såväl skolledare i olika positioner som specialpedagoger, utmanar vi delvis föreställningen om motsättningar mellan olika yrkeskategoriers uppfattningar. Bergs (2003) teori om frirummet, vilken bygger på att skolor behöver upptäcka såväl de yttre som de inre gränserna för att kunna erövra detta handlingsutrymme, stärker bilden av den gemensamma förståelsen som en av de viktigaste förutsättningarna för det hälsofrämjande och förebyggande arbetet. I vår studie finner vi även att rektors roll och professionalitet, skolans normsystem och kultur, den övergripande organiseringen och kollegiala samarbetet samt politiska styrningen utgör starka faktorer, som formar och påverkar i vilken utsträckning specialpedagogen kan arbeta hälsofrämjande och förebyggande i praktiken. Avsaknad av gemensamma riktlinjer, otydlighet och bristande kommunikation aktörer emellan i styrkedjan framträder i studiens resultat som orsaker till att gemensamma strategier för det förebyggande arbetet inte lyckas skapas. Även detta finner stöd i tidigare forskning och utredningar (Göransson et al., 2015; Guvå, 2009; Hylander, 2011; Skolverket, 2012; Skolverket, 2015; SOU 2015:22).

Samtidigt som organisation och ledarskap således förefaller ha stor betydelse för i vilken utsträckning det specialpedagogiska hälsofrämjande och förebyggande arbete kan bedrivas, indikerar även resultatet i vår studie att personbundna egenskaper, intressen, erfarenheter och förmågor påverkar utfallet. Slutsatsen vi drar av detta är att specialpedagogen med sin komplexa yrkesroll står inför en mängd utmaningar men även möjligheter i sin praktik. Det handlar inte om att enbart anpassa sig till rådande strukturer och olika aktörers förväntningar. Det handlar även om att i yrkesrollen se det som sitt uppdrag att sprida den funktion och de arbetsuppgifter som specialpedagogen enligt rådande examensordning har kompetens för och därmed bör ägna sig åt. En utmaning och balansgång som heter duga.

Referenslista

Ahlberg, A. (2007). Några aktuella specialpedagogiska forskningstrender. I Björk- Åkesson, E. & Nilholm, C. *Reflektioner kring specialpedagogik - sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna* (s. 66-84). Vetenskapsrådets rapportserie 5: 2007.

Ahlberg, A. (Red.). (2009). *Specialpedagogisk forskning. En mångfacetterad utmaning*. Lund: Studentlitteratur.

Ahlberg, A. (2013). *Specialpedagogik i ideologi, teori och praktik - att bygga broar*. Stockholm: Liber.

Ainscow, M and Sandill A. (2010). Developing inclusive education systems: the role of organisational cultures and leadership. *International Journal of Inclusive Education*, 14, no. 4: 401-416.

Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och kultur.

Berg, G. (2003). *Att förstå skolan. En teori om skolan som institution och skolor som organisationer*. Lund: Studentlitteratur.

Berg, G. (2011). *Skolledarskap och skolans frirum*. Lund: Studentlitteratur.

Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.

Cole, B.A. (2005). Mission impossible? Special educational needs, inclusion and the reconceptualization of the role of the SENCO in England and Wales. *European Journal of Special Needs Education*, 20, no:3: 287-307.

Ekström, P. (2004). *Makten att definiera – en studie av hur beslutsfattare formulerar villkor för specialpedagogisk verksamhet*. (Göteborg Studies in Educational Sciences, 209). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik.

Fredriksson, A. (2010). *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*. (Göteborg Studies in Politics, 123). Göteborg: Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.

Fredriksson, A. (2012). Läraryrket och den politiska styrningen av skolan J Pierre & Jarl (Red.) *Skolan som politisk organisation*. (s. 165–184). Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Gerrbo, I. (2012). *Idén om en skola för alla och en specialpedagogisk organisering i praktiken* (Gothenburg Studies in Educational Sciences, 326). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Gjems, M. (1997). *Handledning i professionsgrupper*. Lund: Studentlitteratur.

Guvå, G. (2009). *Professionellas föreställningar om elevhälsans retorik och praktik*. (FOG-rapport, Nr 65). Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap.

Guvå, G. (2010). *Och de skola bliva ett. Om elevhälsans tre spår*. (FOG-rapport, Nr 67). Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap.

Guvå, G. (2014). *Elevhälsans retorik och praktik*. Stockholm: Skolverket.

Göransson, K., Lindqvist, G., Klang, N., Magnusson, G. & Nilholm, C. (2015). *Speciella yrken? Specialpedagogers och speciallärares arbete och utbildning* (Forskningsrapport, 2015:13). Karlstad: Karlstad University Studies.

Hylander, I. (2011). *Elevhälsans professioner- egna och andras föreställningar*. (FOG-rapport, Nr 70). Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.

Högskoleverket. (2012). *Behovet av en särskild specialpedagogexamen och specialpedagogisk kompetens i den svenska skolan*. (Rapport 2012:11 R). Stockholm: Högskoleverket.

Högskoleverket. (2006). *Utvärdering av specialpedagogprogrammet vid svenska universitet och högskolor*. (Rapport 2006:10 R). Stockholm: Högskoleverket.

Jarl, M., Kjellgren, H., & Quennerstedt, A. (2007). Förändringar i skolans organisation och styrning. I J. Pierre (Red.). *Skolan som politisk organisation*. (s. 23–47). Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Jarl, M., & Rönnerberg, L. (2015) *Skolpolitik: från riksdagshus till klassrum*. Stockholm: Liber AB.

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Lansheim, B. (2010). *Förståelser av uppdraget specialpedagog - Blivande och nyblivna specialpedagogers yrkeslivsberättelser*. (Malmö Studies in Educational Sciences: Licentiate Dissertation Series 2010:14). Malmö: Malmö högskola, lärarutbildningen.

Larsson, S. (1986). *Kvalitativ analys - exemplet fenomenografi*. Lund: Studentlitteratur.

Lindensjö, B. & Lundgren, U. P. (2012). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: Stockholms universitets förlag.

Lindqvist, G. (2013). *Who should do What to Whom? Occupational Groups' Views on Special Needs*. (Dissertation No. 22:2013). Jönköping: School of Education and Communication Jönköping University.

Lindqvist, G. & Nilholm, C. (2014). Promoting inclusion? - "Inclusive" and effective head teachers' descriptions of their work. *European Journal of Special Needs Education*, 29(1), s. 74-110.

Lundgren, U. P. (1999). Ramfaktorteori och praktisk utbildningsplanering. *Pedagogisk forskning i Sverige*. 4(1), s. 31–41.

Malmgren Hansen, A. (2002). *Specialpedagoger- nybyggare i skolan*. Stockholm: HLS

Merriam, S. B. (1994). *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.

Nilholm, C & Björck-Åkesson, E. (2007). Inledning. C, Nilholm & E. Åkesson (red.), *Reflektioner kring specialpedagogik – sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna* (s. 7-15) (Vetenskapsrådets rapportserie 5:2007). Stockholm: Vetenskapsrådet.

Partanen, P. (2012). *Att utveckla elevhälsa*. Stockholm: Skolutvecklarna i Sverige.

Persson, B. (2007). Några aktuella specialpedagogiska forskningstrender. I Björck- Åkesson, E. & Nilholm, C. *Reflektioner kring specialpedagogik - sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna* (s. 52-65). Vetenskapsrådets rapportserie 5: 2007.

Pierre, J. (red) (2007). *Skolan som politisk organisation*. Malmö: Gleerups utbildning.

Rapp, S. (2009). *Rektor och lagen: en studie av skolans pedagogiska ledare*. Stockholm: Norstedts juridik.

Rosenqvist, J. (2007). Några aktuella specialpedagogiska forskningstrender. I Björck- Åkesson, E. & Nilholm, C. *Reflektioner kring specialpedagogik - sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna* (s. 36-47). Vetenskapsrådets rapportserie 5: 2007.

Ryberg, B. & Bro, K. (2011). Pedagogiskt ledarskap, teamsamarbete och kollegial reflektion. I Jensen, E., & Løw, O. (Red.). (2011). *Pedagogiskt ledarskap. Om att skapa goda relationer i klassrummet*. Malmö: Gleerups.

Scherp, H-Å. (1998). *Utmanande eller utmanat ledarskap. Rektor, organisationen och förändrat undervisningsmönster i gymnasieskolan*. (Doktorsavhandling). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Scherp, H-Å. (2013). *Lärandebaserad skolutveckling - Lärglädjens förutsättningar, förverkligande och resultat*. Lund: Studentlitteratur.

Senge, M, P. (2006). *Den femte disciplinen. Den lärande organisationens konst*. Stockholm: Nerenius Santérus förlag.

SFS 2001:23. *Förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)*. Stockholm: Regeringen.

SFS 2007:638. *Förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)*. Stockholm: Regeringen.

SFS 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

SFS 2011:186. *Examensordning för specialpedagogexamen och speciallärarexamen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

SFS 2011:688. *Förordning om ändring i förordningen (2011:186) om ändring i förordningen (2010:542) om ändring i förordningen (2010:541) om ändring i högskoleförordningen*. Stockholm: Regeringen.

Skolverket (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2014). Skolverket *Elevhälsans uppdrag - främja, förebygga och stödja elevens utveckling mot målen*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer..

Skolverket (2016). *Tillgängliga lärmiljöer*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2012). *Rektors ledarskap med ansvar för den pedagogiska verksamheten*. Rapport 2012:1 Diarienummer 40-2011:2236. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2015) *Kvalitetsgranskning Rapport 2015:01 Huvudmannens styrning av grundskolan - ett uppdrag med eleven i fokus*. Rapport 2015:01 Diarienummer 400-2013:2398. Stockholm: Skolverket.

Socialstyrelsen & Skolverket. (2014). *Vägledning för elevhälsan*. Stockholm: Skolverket.

SOU 2000:19. *Från dubbla spår till elevhälsa, Slutbetänkande av Elevvårdsutredningen*, Stockholm: Utbildningsdepartementet.

SOU 2002:121. *Skollag för kvalitet och likvärdighet. Betänkande av 1999 års skollagskommitté*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

SOU 2015:22. *Rektorn och styrkedjan. Betänkande av Utredning om rektorernas arbetssituation inom skolväsendet*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Stukát, S. (2011). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Svenska Uneskorådet. (2006). *Salamanca deklARATIONEN och Salamanca + 10*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Sundqvist, C. (2012). *Perspektivmöten i skola och handledning. Lärares tankar om specialpedagogisk handledning*. (Doktorsavhandling från Ekonomiska-statsvetenskapliga fakulteten) Åbo: Åbo Akademi, Ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten.

Svedberg, L. (2012). *Gruppsykologi. Om grupper, organisationer och ledarskap*. Lund: Studentlitteratur.

Thomassen, M. (2007). *Vetenskap, kunskap och praxis. Introduktion i vetenskapsfilosofi*. Malmö: Gleerups.

Thylefors, I. (2013). *Babels torn. Om tvärprofessionellt teamsamarbete*. Stockholm: Natur & Kultur.

Thylefors, I. (2016). *Chef- och ledarskap inom välfärdssektorn*. Stockholm: Natur & Kultur.

Timperley, H. (2013). *Det professionella lärandets inneboende kraft*. Lund: Studentlitteratur.

Trost, J. (2010). *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Utbildningsdepartementet. (2000). *Från dubbla spår till elevhälsa i en skola som främjar lust att lära, hälsa och utveckling. SOU 2000:19* Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Utbildningsdepartementet. (2001). *Hälsa, lärande och trygghet* Proposition 2001/02:14. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Vetenskapsrådets Forskningsetiska principer. Hämtad 2016-11-12, från <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>

Ödman, P-J. (2007). *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Öquist, O. (2008). *Systemteori i praktiken. Konsten att lösa problem och nå resultat*. Stockholm: Gothia förlag.

Bilagor

Bilaga 1:

Informationsbrev till informanter

Hej,

Vi heter Johanna Karlsson och Pernilla Friberg och vi läser vår sista termin på det specialpedagogiska programmet i Göteborg. Under denna termin ska vi skriva den avslutande magisteruppsatsen.

Syftet med vår studie är att undersöka hur det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet kan uppfattas och nå ut i den pedagogiska praktiken. I studien kommer vi att genomföra intervjuer med en verksamhetschef, rektorer och personal med specialpedagogisk kompetens. Intervjun kommer att ha formen av ett samtal på ca 45 minuter där frågeställningarna bl a kommer att ta upp hur det specialpedagogiska uppdraget organiseras och förstås. Vår förhoppning är att ni som rektorer/ specialpedagoger vill delta i studien genom att låta er intervjuas, då er uppfattning och era tankar kring det specialpedagogiska uppdraget är mycket värdefullt för vår studie.

Vi kommer att följa Vetenskapsrådets forskningsetiska principer vilket innebär att deltagandet är frivilligt och man har rätt att avbryta sin medverkan när man vill. Alla svar avidentifieras och materialet kommer att behandlas konfidentiellt av oss. Examensarbetet kommer primärt att användas i studiesyfte men om ni önskar ta del av den färdiga uppsatsen återkopplar vi er gärna.

Vi kommer att informera ytterligare om undersökningens upplägg vid visat intresse. Har ni ytterligare om frågor om studien kontakta gärna någon av oss via mail:

guscarjocc@student.gu.se

gusfripeb@student.gu.se

Vi hör av oss inom en vecka med förhoppning om att ni är intresserade av att delta. Tack på förhand!

Med vänlig hälsning,
Johanna och Pernilla

Bilaga 2:

Intervjuguide verksamhetschef och utvecklingsledare för Elevhälsan

- Beskriv din bakgrund inom skolans värld.
- Vilken innebär din roll som verksamhetsledare för Elevhälsan?
- Hur uppfattar du det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet? Vad innebär det i din tolkning? Ge exempel.
- Finns det några riktlinjer inom kommunen för hur den specialpedagogiska kompetensen ska organiseras? Vem beslutar i så fall kring dem? Specialpedagoger kontra speciallärare inom kommunens organisation?
- Vilka andra styrdokument beskriver specialpedagogens uppdrag? Kommer de till användning i ditt arbete? På vilket sätt?
- Vilka övriga faktorer utöver styrdokument anser du styr det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i den pedagogiska praktiken?
- Vad anser du att specialpedagogen ska arbeta med?
- Vilka möjligheter och hinder uppfattar du att det finns för att förverkliga det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken?
- Finns det något mer du vill tillägga?

Bilaga 3:

Intervjuguide rektorer

- Beskriv din bakgrund inom skolans värld.
- Hur ser du på ditt dubbla uppdrag från stat och kommun?
- Hur uppfattar du det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet? Vad innebär det i din tolkning? Ge exempel.
- Hur kommunicerar du dina tankar kring det specialpedagogiska uppdraget till dina medarbetare?
- Hur förmedlas det specialpedagogiska uppdraget uppifrån - kommuniceras det på något sätt från din chef?
- Finns det några riktlinjer inom kommunen för hur den specialpedagogiska kompetensen ska organiseras? Vem beslutar i så fall kring dem? Specialpedagoger kontra speciallärare inom kommunens organisation?
- Hur har ni valt att organisera den specialpedagogiska kompetensen på denna skola? Finns det både speciallärare och specialpedagoger i verksamheten? Hur skiljer sig deras uppdrag åt?
- Vilken relevans har kommunens policydokument för barn- och elevhälsa haft i den pedagogiska praktiken? Vilka andra styrdokument beskriver specialpedagogens uppdrag? Kommer de till användning i ditt arbete? På vilket sätt?
- Vilka övriga faktorer anser du styr det förebyggande och hälsofrämjande arbetet?
- Vilka möjligheter och hinder uppfattar du att det finns för att förverkliga det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken?
- Vad anser du att specialpedagoger ska arbeta med? Förekommer olika förväntningar på specialpedagogens roll?
- Har skolan en särskild uppdragsplan/tjänstebeskrivning för specialpedagog/speciallärare? Hur ofta utvärderas/uppdateras den?
- Är det något mer du vill tillägga?

Bilaga 4:

Intervjuguide specialpedagoger

- Beskriv din bakgrund som specialpedagog.
- Hur uppfattar du det specialpedagogiska uppdraget med fokus på det hälsofrämjande och förebyggande arbetet? Vad innebär det i din tolkning? Ge exempel.
- Hur förmedlas det specialpedagogiska uppdraget uppifrån - kommuniceras det på något sätt från din chef?
- Hur har ni valt att organisera den specialpedagogiska kompetensen på denna skola? Finns det både speciallärare och specialpedagoger i verksamheten? Hur skiljer sig deras uppdrag åt?
- Vilken relevans har kommunens policydokument för barn- och elevhälsa haft i den pedagogiska praktiken? Vilka andra styrdokument utgår du ifrån i ditt uppdrag som specialpedagog? Kommer de till användning i ditt arbete? På vilket sätt?
- Vilka övriga faktorer anser du styr det hälsofrämjande och förebyggande arbetet?
- Vilka möjligheter och hinder uppfattar du att det finns för att förverkliga det hälsofrämjande och förebyggande arbetet i praktiken?
- Vad anser du att du som specialpedagog ska arbeta med?
- Vilka förväntningar upplever du från övriga yrkesgrupper i din specialpedagogroll?
- Har du en särskild uppdragsplan/tjänstebeskrivning för specialpedagog/speciallärare? Hur ofta utvärderas/uppdateras den?
- Är det något mer du vill tillägga?

Bilaga 5:

Appendix

Våra informanter:

F1	man, mer än tio år i yrket	intervjudatum: 170224
F2	kvinna, mer än tio år i yrket	intervjudatum: 170302
R1	man, mer än tio år i yrket	intervjudatum: 170306
R2	kvinna, mer än tio år i yrket	intervjudatum: 170306
R3	kvinna, mindre än 10 år i yrket	intervjudatum: 170302
R4	kvinna, mindre än 10 år i yrket	intervjudatum: 170310
R5	man, mer än 10 år i yrket	intervjudatum: 170303
Sp1	kvinna, mindre än tio år i yrket	intervjudatum: 170308
Sp2	kvinna, mindre än tio år i yrket	intervjudatum: 170316
Sp3	kvinna, mer än 10 år i yrket	intervjudatum: 170317
Sp4	kvinna, mer än 10 år i yrket	intervjudatum: 170323

